

# ΑΡΧΕΙΟΝ

## ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ 5. (1925) ΤΕΥΧΟΣ Β'.

ΑΠΡΙΛΙΟΣ—ΙΟΥΝΙΟΣ 1925

### ΤΟ ΠΛΑΤΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΥΠΟ Ν. ΒΛΑΧΟΥ

**Περιεχόμενα:** I. 'Ιστορία πολιτική καὶ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ. 1. 'Ιστορικὴ ἐπισκόπησις. 2. Τὰ ἐκτετέρωθεν ἐπιχειρήματα. 'Η οὐσία τῆς πολιτικῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ. II. Κοινωνία καὶ ἱστορία. 1. Περί τῆς κοινωνιολογίας ὡς ἐπιστήμης. 2. Δυσχερμαί δια τὸν συνταυτισμὸν τοῦ πλάτους τῆς ἱστορίας πρὸς τὴν κοινωνίας. III. Κράτος, κοινωνία καὶ πολιτισμός· ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς ἀλλήλα. 1. Κράτος. 2. Κοινωνία. 3. Πολιτισμός. IV. 'Η ἐπικράτησις τῆς πολιτικῆς σχολῆς. 1. 'Η πολιτικὴ ἱστορία ὁ κύριος χῶρος τῆς ἐρεῦνης τοῦ ἐξ ἐπαγγέλματος ἱστορικοῦ. 2. Τὰ μέρη, ἐξ ὧν διαρθροῦται ἡ πολιτικὴ ἱστορία.

#### Υ I

1. 'Η πολιτικὴ ἱστορία καὶ ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ (histoire de la civilisation, Kulturgeschichte) εἶναι κυρίως δύο διαφέρει περί τῆς ἱστορίας ἀντιλήψεις ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἔκτασιν, εἰς τὸ πλάτος τῆς ἱστορίας. 'Η μὲν ἀπὸ τοῦ κράτους ἀφορμωμένη, ἐξετάζει τὴν γένεσιν, τὴν πορείαν τῆς ἐξελίξεως καὶ τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς ἄλλα κράτη, ἢ δὲ θεωρεῖ τὸ κράτος τῆς ἱστορίας εὐρύτερον, ἐξικνεύμενον ἐπὶ τοῦ ὅλου πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος. 'Εν ἀλλοῖς λέξεσιν: ἡ μὲν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ θεωρεῖ τὸν ἄνθρωπον ἐν τῷ ἀγῶνι, ὃν διεξάγει πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν φύσιν καὶ τὴν νίκην. ἢν κατὰγει ἀγωνιζόμενος πρὸς αὐτήν, ἐνδεχομένως δὲ καὶ ἐν τῷ ἀγῶνι πρὸς τὴν ἑλπίαν αὐτοῦ ἐσωτερικὴν φύσιν, ἢ δὲ πολιτικὴ ἱστορία ὡς μέλος τῆς κρατικῆς ὁργανώσεως, ἥτις γεννηθῆναι πρὸς ἄμυναν κατὰ ἐξωτερικῶν κινδύνων καὶ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ συνέχευσα καὶ συγκεντρώσα τὰς ὑπαρχούσας δυνάμεις παριστᾷ τὴν πρῶτεύουσαν κοινωνικὴν ὁργάνωσιν.

Τῆς ἱστοριογραφίας, ἀπ' ἧς ἐποχῆς ἐξηλθε τῶν στενῶν ὁρίων τῆς ἀπλῆς ἀφηγήσεως, τὸ κράτος ἀπατέλεσε κυρίως τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρεῦνης. 'Η κλασικὴ ἀρχαίολογος, ὁ μέσος αἶψιν καὶ ἡ ἐποχὴ τῆς ἀνακαλιτσουναί· 'Αρχαίων Τόμ. 5 (1925) Β'.

γεννήσεως δεσπόζονται κυρίως ὑπὸ τῆς κατευθύνσεως ταύτης, ἥτις δύναται ν' ἀποκληθῇ πολιτική.

Μόλις δὲ περὶ τὰ μέσα τοῦ 18 αἰῶνος ὁ Βολταίρος πρῶτος διατύπωσε τὸν ὅρον ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐζήτησε συγχρόνως νὰ προσδώσῃ εἰς αὐτὸν περιεχόμενον πραγματικόν. Τοῦ Βολταίρου ἡ ἱστοριογραφία στρέφεται κυρίως ἐναντίον τῆς πολιτικῆς ἱστορίας, ἥτις ἐξεικονίζει ἀπλῶς πράξεις δυναστῶν. μάχας καὶ συνθήκας κρατικὰς καὶ ἀντ' αὐτῆς εἰσηγείται καὶ ταυτοχρόνως γίνεται ὁ θεμελιωτής τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ, ἥτις πρὸ παντός ἐπὶ τὰ ἔθιμα, τὰ οἰκονομικά, τοὺς νόμους, τὴν κίνησιν τοῦ πληθυσμοῦ, τὴν γεωργίαν κλπ. κατευθύνει τὴν προσοχὴν αὐτῆς.

Ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ, ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ Βολταίρου, εἶναι γνήσιον τέχνην τῆς ἐποχῆς τοῦ διαφωτισμοῦ. Τῆς ὑπερηφανεῖας τῶν συγχρόνων ἀπορρεούσης ἐκ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι ὁ πολιτισμὸς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτῶν ἐπὶ τοσοῦτον προέκυψεν, ὥστε νὰ παρίσταται σαφὴς ἡ ὑπερτερίαι αὐτοῦ ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ σκοτεινὸν παρελθόν, πιστῇ ἀπήχησις ὑπῆρξε τοῦ Βολταίρου ἡ ἀπαίτησις νὰ κατευθύνῃ τὴν ἱστορίαν πρὸς νέας ὁδοὺς ἀγνώστους τέως καὶ ἀπαλλάξῃ τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ τῆς πίστεως εἰς μύθους. Ἀλλὰ καὶ ἄλλως ἡ ἀρχομένη παραγκώνισις τῆς πολιτικῆς ἱστορίας συνδέεται στενῶς πρὸς τὸν καθόλου χαρακτήρα τῆς ἐποχῆς τοῦ διαφωτισμοῦ. Ἐπέκεινα τῶν κρατικῶν ὁρίων ἐπεζητήθη τότε νὰ καλλιεργηθῇ τὸ γενικὸν πνεῦμα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ νὰ προαχθῇ ἡ ἐννοια τῆς καθολικῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ κοσμοπολιτισμὸς οὗτος εἶναι συγχρόνως καὶ ἀτομισμὸς, διότι θεωρεῖ τὸν ἐπὶ μέρους ἀνθρώπον. Ἡ εὐλόγηστον εὐχεται νὰ ἴδῃ τοῦτον ἀπηλλαγμένον τῶν ἑσμῶν τῆς κοινῆς μετὰ τῶν ἄλλων συμβιώσεως.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Βολταίρου δοθεῖσα νέα ὥθις ἤσκησεν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν ἐν μόνον ἐν Γαλλίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ. Πανταχοῦ ἡ σύγχρονος ἱστοριογραφία διαπνέεται ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐν Γερμανίᾳ μάλιστα ἐκ παραλλήλου ἐχώρησεν ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας ἀντιπροσωπευμένη διὰ τοῦ Herder καὶ τοῦ Hegel ἔπειτα, εἰσινες εἶναι αὐτόχρονα ὅσα καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ Herder, ὡς παρατηρεῖ ὁ ἴδιος, αἰσθάνεται ἰσχυρὰν ἀποστροφὴν καὶ καταδικάζει τὴν ἱστορίαν, ἥτις «παρέχει ἀπλῶς πίνακας ὀνομάτων καὶ γενεολογιῶν, περιγράφει σταυροφορίας, ἐξεικονίζει πράξεις ἡρώων καὶ τὰς τόχας τῶν κρατῶν».

ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ῥωμαντικῆς κινήσεως ἐν Γερμανίᾳ ἀρχομένου τοῦ παρελθόντος αἰῶνος προσέλαβεν ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ διὰ φορον μορφὴν καὶ αἱ ἀρχαὶ αὐτῆς καταχωρήθησαν ἐπιστημονικῶς. Ὑπὸ

τὸ κράτος τῶν πολιτικῶν συνθηγνῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἔλαβε τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἢ κίνησις αὕτη, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παραγνωρισθῇ ἡ σημασία. τὴν ὁποίαν κέκτηνται αἱ μεγαλύτεραι κοινωνικαὶ ὀργανώσεις, τὸ κράτος καὶ τὸ ἔθνος. Ἀπεναντίας συγκρινομένη ἡ κίνησις αὕτη πρὸς τὴν τῆς ἐποχῆς τοῦ διαφωτισμοῦ ἐμφανίζεται ἐχόμενη, ἀρχῶν συντηρητικῶν ἀπέναντι τῶν κοσμοπολιτικῶν τάσεων τῆς τελευταίας. Ἐὰν ὁμως παρὰ ταῦτα ὡς ὁ κύριος χώρος τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης θεωρῆται παρὰ τοῖς Ῥωμαντικοῖς ὁ ἔλος πολιτισμοῦ καὶ οὐχὶ τὸ κράτος, τοῦτο ὀφείλεται εἰς ἄλλην αἰτίαν. Ἦδη διὰ πρώτην φοράν ἀναγνωρίζεται ἡ ἐσωτερικὴ σχέση, εἰς τὴν ὁποίαν διατελοῦσιν οἱ ἐπὶ μέρους χώροι τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐμφανίζεται ἰσχυρὰ ἡ τάσις, ἵνα νοηθῇ ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος ἐν τῇ ἐσωτερικῇ αὐτῆς συναφείᾳ καὶ ἐνότητι. Ἐκ παραλλήλου ἐκ τῆς κατανομῆς τῆς ἐργασίας ἀνάγεται ὑπὸ τῶν Ῥωμαντικῶν εἰς θεμελιώδεις ἐπιστημονικὰν ἀξίωμα. Τὰ ἐπὶ μέρους προβλήματα τὰ ἀπασχολοῦντα τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ ἐρευνῶνται καὶ λύονται διὰ τῆς εἰδικεύσεως τῶν ἐπιστημῶν ἐπιδιωκομένης διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἐξωτερικῆς ἐκτάσεως τῆς ὅλης τῆς βαθύτηρας καὶ ἐπιστημονικωτέρας αὐτῶν κατανοήσεως. Αἱ πρόοδοι αἰτίνες συνετελέσθησαν ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐρευνῇ πάντων τῶν χώρων τοῦ εἰδέναι, τῆς γλώσσης, τοῦ δικαίου, τῆς θρησκείας, τῆς τέχνης κλπ. διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἀρχῶν, αἱ ἐνσπερνίσθησαν οἱ Ῥωμαντικοὶ καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἀριότης, ἣν συσπῆγγετο ἡ κατὰ λόγον τῆς κατανομῆς τῆς ἐργασίας εἰδικωτέρα αὐτῶν πραγματεία, γυῶδωσε τὸ ἔργον καὶ προπαρσχέασε τὴν ἐπικράτησιν τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἄλλ' ἐνθ' ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Γαλλίᾳ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Βολταίρου καὶ τῶν Ῥωμαντικῶν ἐπεὶ ἐπικράτησεν ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ, ἐν Γερμανίᾳ μὲ τὴν ἐμπάνειν τοῦ L. von Ranke καὶ τῆς σχολῆς αὐτοῦ νέαι σημεῖοι κίνησις κατὰ τὴν διεύθυνσιν τῆς πολιτικῆς ἱστορίας. Ὁ Ranke στερρῶς ἐχόμενος τῶν ἀρχῶν τῶν Ῥωμαντικῶν συνέδεσε μετὰ τούτων τὴν μεθδικὴν τεχνικὴν τοῦ ἐλέγχου τῆς ἀξιοπιστίας τῶν πηγῶν, ὥς διεμορφώθη αὕτη ἐν τῇ κλασσικῇ φιλολογίᾳ διὰ τοῦ E. A. Wolf καὶ Gottfried Herrmann, εἰς ἐνιαλὸν ὅλον. Μετὰ τοῦ γεγονότος τούτου συνδέεται ἡ ἀκμὴ τῆς νεωτέρας ἱστοριογραφίας καὶ τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης καθόλου. Διότι ὁ Ranke, εἰ καὶ ξένος πρὸς τὰς διεθνεῖς τάσεις καὶ τὰ κοσμοπολιτικὰ ἰδεώδη τῆς ἐποχῆς τοῦ διαφωτισμοῦ, θεωρεῖ ὁμως τὴν ἐξέλιξιν τῶν λαῶν καὶ κρατῶν οὐχὶ ἐν τῇ μονώσει αὐτῶν, ἀλλ' ἐν τῇ καθολικῇ αὐτῶν σημασίᾳ καὶ ἀμοιβαίᾳ ἐπιδράσει, ἐνθ' συγχρόνως ἐκλέγωνται ἐκεῖναι ἐκ τῶν πηγῶν, αἰτίνες ἐγγύτατα πρὸς τὰ ὑπὸ ἐρευνῶν γεγονότα ἰστάμεναι πρωτοτύπως περὶ αὐτῶν μαρτυροῦσιν. Ἀκριβῶς ὁμως ἡ ἀπαίτησις χρησιμοπορήσεως πανταχοῦ πηγῶν πρωτοτύπων καὶ ἀ-

σκήσεως ἐλέγχου αὐστηροῦ καὶ συστηματικοῦ ἐπὶ τῆς ἀξιοπιστίας αὐτῶν συνδεομένη, μετὰ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν πηγῶν καταπληκτικῶς ἡυξήθη διὰ τῆς ἐκ παραλλήλου χωρεύουσας ἐργασίας τῆς ἀνακαλύψεως καὶ ἐκδόσεως νέων πηγῶν ἐπέβαλε τὸν περιορισμὸν τοῦ πλάτους τῆς ἱστορίας ἐπὶ τοῦ χώρου τοῦ πολιτικοῦ.

Ἐκ παραλλήλου ἐχώρησεν ἐντατικὴ ἡ καλλιέργεια τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ ὑποστηριζομένη ὑπὸ τῆς ἐν Γερμανίᾳ δημοκρατικῆς κινήσεως, ἥτις, ὡς παρατηρεῖ ὁ G. von Below «ἐν τῇ μικρᾷ ἐκτιμᾷ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ κράτους καὶ τῶν πολιτικῶν προσωπικοτήτων ἐπὶ τῆς καθόλου ἐξελιξέως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ὑπερέβαλε τὸν 18 αἰῶνα». <sup>1)</sup> Δὲν ὑπῆρξεν ὁμοῦς ἡ Γερμανικὴ δημοκρατικὴ κίνησις ἡ μόνη, ἀντιπρόσωπος τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἐμφάνισις περὶ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος τοῦ ἐμπειρισμοῦ μεθ' ὅλων τῶν ἐλαττωμάτων τῆς μονομεροῦς ἐμπειρικῆς παρατηρήσεως, ἀν καὶ ἡ ἐπίδρασις, ἣν ἤσκησεν ἐπὶ τῆς ἱστορίας καθόλου ὑπῆρξε μικρά, ἐνίσχυσεν ὁμοῦς σημαντικῶς τὰς τάσεις τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ ἀντίδρασις κατὰ τοῦ Ranke καὶ τῆς σχολῆς αὐτοῦ καὶ τῆς πολιτικῆς ἱστοριογραφίας καθόλου ὑπὸ τὰς περιστάσεις ταύτας δὲν ὑπῆρξε μικρά. Ἀκριβῶς περὶ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος συμπιπτει ἡ παραγωγή τῶν καλλίστων προϊόντων τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ, ὅτινα ὁμοῦς ἐμελλον νὰ καταδείξωσι συγχρόνως καὶ τὴν ἀντίθεσιν, ἥτις ὀφίσταται μεταξὺ τῆς θεωρίας καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἀρχῶν τῆς σχολῆς τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ. Αἱ προγραμματικαὶ ἐπαγγελίαι τῶν ὑπαδῶν τῆς σχολῆς ταύτης οὐδαμῶς ἐφηρμοδύθησαν πλήρως, ἡ δὲ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ ἱστορίας ἐχούσης ἀντικείμενον τὸν ὅλον ἀνθρώπινον βίον ἐν τῇ διηγεσίᾳ ἐξελλίξει αὐτοῦ περιορίζεται εἰς τὴν ἐξεικόνισιν ἐπὶ μέρους ἐμφανίσεων αὐτοῦ καὶ τούτων κατὰ τὰς ἰδιαιτέρας κλίσεις καὶ τὸν βαθμὸν τῆς προπαιδεύσεως τοῦ ἀρευνητοῦ.

Ἀντιθέτως ἐντὸς τῆς πολιτικῆς ἱστορίας, ἥτις οὐδέποτε ἔπαυσεν ἐν τῇ μεταξὺ θεραπευομένη, ἡ ἔρευνα ἐν πνεύματι πολιτικῷ τῶν ἀμέσως μετὰ τοῦ κράτους συνδεομένων χώρων τοῦ πολιτισμοῦ καὶ δι' τῆς θρησκείας, τοῦ οἰκονομικοῦ βίου, τοῦ δικαίου (διοικητικοῦ καὶ συνταγματικοῦ) ἐχώρησεν ὅλον ἐν ἐπιδίευσσιν. Ἡ τάσις αὕτη συνεπικουρεῖται ὑπὸ τῆς εἰδικεύσεως τῆς ἐργασίας, ἥτις ἀπὸ τῶν Ῥωμανικῶν, καθ' ἃ παρετηρήθη ἡδη, ἀνῆλθον εἰς οὐσιώδεις ἐπιστημονικὸν ἀξίωμα, ἐνῶ ἐκ παραλλήλου ὀριμάζῃ ἡ πεποθησις περὶ τῆς σημασίας, ἣν κηρύσσεται τὸ κράτος ὡς ἡ εὐρυτέρα καὶ πρωτεύουσα κοινωνικὴ ὁργάν.

1) G. von Below die deutsche Geschichtsschreibung. 2 έκδ. 1924 Leipzig σελ. 63.

νωσις, ἣτις συνέχει καὶ προάγει τὰς ἐθνικὰς δυνάμεις καὶ ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πολιτισμοῦ οὐχὶ ἀσήμαντον ἀσκεῖ ἐπίδρασιν. Ἡ πολιτικὴ ἱστορία ἡ συμμέτρως ἐκτείνουσα τὴν ἐρευναν αὐτῆς ἐπὶ τῶν ἀμέσως μετὰ τοῦ κράτους συνδεομένων χώρων τοῦ πολιτισμοῦ εὐρίσκει τοὺς πιστοτέρους αὐτῆς ἀντιπροσώπους κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ σήμερον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ δεσπόζουσα τάσις ἐν τῇ Γερμανικῇ ἱστοριογραφίᾳ. Ἐν τῇ Γαλλικῇ ἱστοριογραφίᾳ τοῦναντίον ἐπικρατεῖ μᾶλλον ἡ κατεύθυνσις τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ.

2. Ἀντὶ πάσης περιγραφῆς τῆς φύσεως τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας προετίμησα νὰ παραθέσω τὰ σπουδαιότερα ἐκ τῶν ἐπιχειρημάτων, διὲνα προσεβλήθησαν ἐκατέρωθεν. Τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα ἐν πολλοῖς ἀνασχευάζουσι καὶ καταπολεμοῦσιν ἀλλήλα, πρὸς τῇ ἀρνητικῇ ἔμως ταύτῃ ὑπηρεσία παρέχουσι καὶ θετικὴν συνισταμένην εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν κυριωτέρων ἀρχῶν, ἐφ' ὧν ἐδράζεται ἑκατέρα τῶν σχολῶν τούτων.

Α'.) Ἡ σχολὴ τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ κἀρέταξεν ὑπὲρ αὐτῆς τὰ ἑξῆς ἐπιχειρήματα:

α) Ἡ πολιτικὴ ἱστορία δὲν δύναται νὰ ἐξεικονίσῃ τὸν ἀνθρώπινον βίον ἐν τῇ ἐνότητι καὶ ὁλότητι αὐτοῦ, διότι τὸ κράτος καριστᾷ μίαν ἀποψιν τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ, οὐχὶ ὅμως καὶ τὴν μόνην. Ἡ ἀποψὶς αὕτη πρέπει νὰ τεθῇ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰς λοιπὰς, ἵνα διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐπιτευχθῇ ἡ ἐξέτασις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς φανερώσεις. Ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ ἐξετάζουσα συμμέτρως πάσας τὰς ἀψύψεις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ προσμετροῦσα τὰ ἱστορικὰ γεγονότα πρὸς κριτήριον, ὅπου εἶναι ἡ συνισταμένη τῆς ἐξετάσεως τῆς ὅλης ἐξέλιξεως τῆς ἀνθρωπότητος ἐν τῇ θρησκείᾳ, τῇ ἐπιστῇ, τῇ τέχνῃ, τῇ φιλοσοφίᾳ κλπ. καθίσταται ἡ ἀληθὲς ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρωπίνου βίου.

β) Τὸ κράτος εἶναι μὲν ἡ πρωτεύουσα κοινωνικὴ ὀργάνωσις, ἀλλ' ὥπως ἡ ἰδέα τοῦ κράτους, οὕτω καὶ αἱ κρείσσομαι γυναικαὶ ἰδέαι εἶναι ἐπίσης ἀναλλοίωτοι οὐ μόνον δυνάμεναι νὰ ἀσκήσωσιν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν κρατικῶν μορφῶν, ἀλλὰ διότι ἡ ἀνθρωπίνη βούλησις ὑπὸ τῶν ἰδεῶν τούτων προσδιορίζεται, πρέπει νὰ ἀσκήσωσιν. «Ἐὰν ἡ κρατικὴ ἰδέα θέλῃ διατηρήσῃ τὴν ἡγεμονίαν αὐτῆς ἐν τῷ πνεύματι τοῦ ἀνθρώπου, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τούτου: ἂν ὁ κρατικὸς βίος ἡδυνήθῃ νὰ κυριαρχήσῃ ἐπὶ τῶν ἀληθῶν ἰδεῶν, τὰς ὁποίας ἡ ἐξέλιξις τοῦ πολιτισμοῦ ἀφ' αὐτῆς κατῆγαγε.»<sup>1)</sup>

1) E. Gotheim die Aufgaben der Kulturgeschichte, 1899 Leipzig, 16.

γ) Ως πρὸς τὴν θέσιν, ἣν κατέχει τὸ κράτος ἐντὸς τοῦ ὅλου πολιτισμοῦ καὶ συνεπῶς περὶ τῆς σχέσεως τῆς πολιτικῆς ιστορίας πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ δὲν ἔχει ἐπιτευχθῆ πλῆρης ὁμοφωνία. Ὁ Ernst Bernheim θεωρεῖ τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ «ὡς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐξελίξεως τῶν κοινωνικῶν μορφῶν καὶ λειτουργιῶν τοῦ βίου, τῶν μέσων καὶ πορισμάτων τῆς τε πνευματικῆς καὶ ὀλικῆς ἐργασίας, τὰ ὅποια κατ' ἐξοχὴν προέρχονται ἐκ τῆς μὴ πολιτικῆς ἐνεργείας τῶν ἀνθρώπων». Παραλλήλως δὲ πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ ὕεται τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν, ἀμφοτέραι δὲ ὁμοῦ ἀποτελοῦσι τὴν ὅλην ἱστορίαν. Ἀφ' ἐτέρου ὁ K. Lamprecht<sup>1)</sup> τὸ κράτος ὡς προῶν τοῦ ὅλου πολιτισμοῦ θεωρῶν ὑποτάσσει τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν ὑπὲρ τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ, τὴν ὁποίαν ὀρίζει ὡς τὴν συμπερίληψιν τοῦ ἱστορικῶς συμβαίνειν ὑπὲρ τὸ πρῶτον τῆς ἐξελίξεως θεωρουμένου. Ὁμοίως ὁ E. Gotheim «ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ ἔσται παρ' αὐτῆς τῆς πολιτικῆς ἱστορίας) νὰ ἐνταχθῇ καὶ ὑποταχθῇ εἰς αὐτήν.»<sup>2)</sup> Ὁ δὲ W. Götz<sup>3)</sup> πρὸς τὸν θεωρητὴν τοῦ Bernheim ἀντιπαρτηρῶν, οἱ ἐν τῇ αὐτῇ περιπτώσει τὸ κράτος νοεῖται ὡς τι ἐκτὸς τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐπέκεινα τοῦ Lamprecht καὶ Gotheim ἐν τῇ ἐξάρσει τῆς σημασίας τοῦ κράτους ἐντὸς τοῦ ὅλου πολιτισμοῦ χωρῶν προσεγγίζει μᾶλλον πρὸς τὰς ἀπόψεις τῆς πολιτικῆς σχολῆς, ὡς θέλομεν ἴδει κατωτέρω.

δ) Ἐπὶ τὴν ἀρνησιν τῆς αὐτοτελείας τῶν ἱστοριῶν τῶν ἐπὶ μέρους χώρων τοῦ πολιτισμοῦ οὐδεὶς βεβαίως κατήντησεν, ὅ,τι ἀφορᾷ ἕμως τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ ὅχι ὀλιγωτέρα κρατεῖ διαφωνία μεταξὺ τῶν ὁπαδῶν αὐτῆς. Οἱ μὲν, ὡς ὁ Fr. Jodl<sup>4)</sup> καὶ E. Gotheim<sup>5)</sup>, θεωροῦσιν ἀπαραίτητον, ἵνα ὁ περὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ ἀσχολούμενος χρησιμοποιεῖ πανταχοῦ πηγὰς πρωτοτύπους ἀποφεύγων ἐπιμελῶς τὰ ἐκ τῶν ἱστοριῶν τῶν ἐπὶ μέρους κλάδων τοῦ πολιτισμοῦ παρεχόμενα ἱστορικὰ πορίσματα, ἢ χρησιμοποίησις τῶν ὁποίων θὰ συνεπήγετο ἀντίξαν διὰ τὸ ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ παραγωγὴν. Ἄλλοι ὅμως ἄλλως: ὁ Jakob Burckhardt<sup>6)</sup> περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ προκειμένου ποιεῖται ἐκκλήσιν πρὸς ἀνάγνωσιν τῶν πηγῶν πρὸς

1) K. Lamprecht Was ist Kulturgeschichte? Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft N. F. 1 τόμ. (1897) σελ. 75—150.

2) E. Gotheim l. & die Aufgaben der Kulturgeschichte σελ. 3.

3) Walter Götz. Geschichte und Kulturgeschichte (Archiv für Kulturgeschichte τόμ. 8 (1910) σελ. 4—19.

4) Fr. Jodl die Kulturgeschichtsschreibung, ihre Entstehung und ihr Problem, 1878 Leipzig.

5) E. Gotheim l. & Aufgaben κλπ.

6) J. Burckhardt griechische Kulturgeschichte, 1889 Berlin und tuttgart τόμ. I Εἰσαγωγή.

πάντα φιλολογικὴν κεκτημένον μόρφωσιν. Ὁ δὲ W. Götz<sup>1)</sup> ἐξαίρει μὲν τὴν αὐτοτέλειαν τῶν ἐπὶ μέρους ἱστοριῶν καὶ θεωρεῖ ὡς εἰδικὴν ἀποστολὴν αὐτῶν ν' ἀνακαλύψωσι τὴν ἐξάρτησιν τῶν ἐπὶ μέρους τοῦ πολιτισμοῦ χώρων καὶ τὴν ἐκάστοτε σημασίαν αὐτῶν διὰ τὸν ὅλον πολιτισμὸν καὶ τὴν καθόλου ἱστορικὴν ἐξέλιξιν καὶ προσδιορίσωσι τὰς ἐνιαίας δυνάμεις, αἵτινες κατευθύνουσι τὸν πολυμερῆ τοῦτον βίον. ἐν τῇ προόδῳ ἑμῶς τῆς ἐρεῦνης τῶν ἐπὶ μέρους ἱστοριῶν καὶ τῇ ἀμειβία αὐτῶν συμπράξει μετὰ τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ ἀνεύρισκε τὴν δυνατότητα ἐποικοδομήσεως τῆς τελευταίας, ἥτις οὕτω καθίσταται ἱκανή. Ἐκ αὐτῆς πεξέβητο πρὸς τὰς δυσχερείας, αἵτινες παρεμβάλλονται εἰς τὸ ἔργον αὐτῆς ἐκ τῆς χρησιμοποιήσεως πανταχοῦ πηγῶν πρωτοτύπων.

Τέλος δὲ K. Lamprecht θεωρεῖ τὴν σχέσιν τῶν ἐπὶ μέρους ἱστοριῶν πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ ὑπάλλτητον παρατηρῶν ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ ἔχει τὴν αὐτὴν σχέσιν πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς γλώσσης, τῆς τέχνης, τῆς θρησκείας, τῆς ἐπιστήμης κλπ., ὅταν πάντα συγκριτικὴ ἐπιτήμη πρὸς τὰς ὑπ' αὐτὴν ὑποταταγμένας<sup>2)</sup>.

α) Ἡ ἱστορία τῆς ἱστοριογραφίας μαρτυρεῖ, ὅτι ἱστορικοὶ κατέχοντες ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τὰ σκήπτρα οὐδαμῶς ἐθεώρησαν τὴν ἀποστολὴν αὐτῶν περιορισμένην ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων τῆς ἐξεικονίσεως τῶν τυχῶν τοῦ κράτους καὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς ἄλληλα, ἀλλ' ἐπεξέτειναν τὴν ἔρευναν αὐτῶν καὶ ἐπὶ τοῦ λοιποῦ τοῦ πολιτισμοῦ χώρους ὥς παραδείγματα δὲ παρατίθενται μετὰ τῶν ἄλλων τοῦ L. von Ranke τὰ ἔργα: α) Πάπαι τῆς Ρώμης κατὰ τοὺς τελευταίους τέσσαρας αἰῶνας (die Römischen Päpste in den letzten 4 Jahrhunderten Sämtliche Werke 37—39), ἡ ἱστορία τῆς Ρωμαϊκῆς ποιήσεως τοῦ αὐτοῦ Czur Geschichte der Römischen Poesie. Sämt. Werke 51—52) καὶ ἡ ἱστορία τῆς Γερμανίας κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως (Deutsche Geschichte in Zeitalter der Reformation. Sämt. Werke 1—6) καὶ τοῦ Th. Mommsen ἡ Ρωμαϊκὴ ἱστορία (Römische Geschichte) — Περαιτέρω ἀντιτάσσουσιν οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ, ὅτι οἱ ἀρχαιότεροι φιλόλογοι, ἔν καὶ ἐθεώρουν τὴν ἀποστολὴν αὐτῶν ἐπεινομένην ἐπὶ τὴν ἔρευναν καὶ ἐξεικόνισιν τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος, καθ' ὅλας αὐτῆς τὰς φανερῶσεις, ἡδυνήθησαν ν' ἀντιπεξέλθωσι πρὸς τὴν εὐρεῖαν ἔκτασιν τῆς ὕλης τῶν πηγῶν καὶ ἀναδειχθῶσι δυσχερειῶν κρείττονες.

στ) Ὑπάρχουσι περὶ τοῦ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, ἐν ταῖς ὁποίαις ἐμφανίζεται ἀπόλυτον τὸ κρᾶτος τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ. Τοιαῦτα

1) W. Götz i.d. Geschichte und Kulturgeschichte κλπ.

2) K. Lamprecht i.d. Was ist Kulturgeschichte? σελ. 145.

ἐποχαὶ λ. χ. εἶναι ἡ τῶν Στυροφοριῶν καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς Παπικῆς ἐξουσίας κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα. Ἐνταῦθα πρόκειται κυρίως περὶ κινήσεως πνευματικῆς, ἥτις διεισδύσασα διὰ τοῦ ὅλου πολιτισμοῦ καὶ παρασχοῦσα εἰς αὐτὸν τὴν ἰδιοφυᾶ αὐτοῦ μορφήν τείνει νὰ κυριαρχήσῃ τοῦ κράτους καὶ τῶν ὀλικῶν μέσων τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, ἐνῶ συγχρόνως καὶ ἡ ἑλτὶ ἐπιστημονικὴ κίνησις τῶν περιόδων τούτων φέρῃ ἄδρᾳ τὰ ἴχνη τῆς τοιαύτης ἐπιδράσεως.

Ἀλλὰ καὶ αἱ ἐποχαὶ τῆς ἀναγεννήσεως ἐν Ἰταλίᾳ καὶ τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως ἐν Γερμανίᾳ, ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν νεωτέρων χρόνων, εἶναι ἀδύνατον νὰ νοηθῶσιν ὡς γεγονότα καθαρῶς πολιτικά. Ἡ γένεσις τοῦ νέου πνευματικοῦ βίου καὶ αἱ ἐκδηλώσεις αὐτοῦ ἐν παντὶ χώρῳ τοῦ εἰδέναι καὶ πράττειν ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον τῶν ἐποχῶν τούτων καὶ οὐχὶ αἱ τύχαι καὶ αἱ περιπέτειαι αἱ ἐσωτερικαὶ καὶ ἐξωτερικαὶ τῶν κρατῶν. Ἡ χρῆσις καθιερώσασα διὰ τὰς ἐποχὰς ταύτας ἄνόματα εἰλημμένα ἐκ τοῦ χώρου τοῦ πολιτισμοῦ: ὁ αἰὼν τῆς ἀναγεννήσεως, τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως, τῶν ἀνακαλύψεων, μαρτυρεῖ ὡς ἔνθα, ὅτι τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ καὶ οὐχὶ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας καθίστανται ἀντικείμενα ἐρεύνης. Ἀντιθέτως, ὅ,τι κατ' ἐξοχὴν ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον τῆς πολιτικῆς ἱστορίας, τὸ κράτος δηλ., ἐμφανίζεται κατὰ τὴν περίεδον τῆς ἀναγεννήσεως ὡς προϋδὸν θεωρητικῆς σκέψεως: «ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ κράτους ὡς ἔργου τέχνης ἔχομεν μίαν τῶν σημαντικωτέρων ἐκδηλώσεων τοῦ ἀνευ προϋποθέσεων ἐργαζομένου θεωρητικοῦ πνεύματος» οὕτω ἐπραγματεύθη τοῦτο καὶ ὁ J. Burckhardt καὶ κατέδειξε διὰ τοῦ γεγονότος τούτου, ὅτι διὰ τοιαύτας ἐποχὰς μόνη ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι καὶ ἀλλήλος, ἵνα εἰς τὸ σκοτεινὸν χάος τῆς πολιτικῆς ἐπεχύσῃ φῶς ἀπλετον».<sup>1)</sup>

γ) Τὸ γεγονός, ὅτι ἡ πολιτικὴ ἱστορία ἐθεραπεύθη ἀνέκαθεν ἐν εὐρυτέρῃ κλίμακι ἢ ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ, οὐδαμῶς συντηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ὑπεροχῆς τῆς πρώτης ὡς ἐπιστήμης ἱκανῆς, ἵνα ἐννοήσῃ καὶ παραστήσῃ τὸν ἀνθρώπινον βίον ἐν τῇ ἀδικόπῃ ἐξελίσσει αὐτοῦ, διότι ὅπως πάσης ἐπιστήμης χαρακτηρηστικόν εἶναι οὐχὶ ἡ ἀδράνεια καὶ ἡ στασιμότης, ἀλλ' ἡ διηνεκὴς κίνησις καὶ ἡ προσαρμογὴ πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς οὕτω καὶ τῆς ἱστορίας. Ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ οὐ μόνον ἀναποκρίνεται πρὸς τῆς ἀνάγκας καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ πρακτικῶς διευκολύνει τοὺς ἐν τοῖς πανεπιστημίοις σπουδάζοντας, οἵτινες ἀπαλλάσσονται τοῦ φόρτου τῶν ἱστοριῶν τῶν ἐπὶ μέρους τοῦ πολιτισμοῦ κλάδων, ἐφ' ὅσον ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ συμμέτρως τὰς ἀπόψεις ταύτας τοῦ πολιτισμοῦ ἀξιοῦσα τῆς προποχῆς αὐτῆς πληροὶ μέχρι τινὸς τὴν ἀνάγκην ταύτην.

1) H. Gotheim: I. d. die Aufgaben der Kulturgeschichte vol. 90.

Β) Ἐκ μέρους δὲ τῆς πολιτικῆς σχολῆς ἀντετάχθησαν τὰ ἑξῆς:

α) Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν πολιτισμὸς δὲν ἐπετεύχθη μέχρι τοῦδε ἢ ὑπαγωγῇ περιεχομένου ὁμοφώνως ὑπὸ πάντων γενομένου ἀποδεκτοῦ, ἀλλὰ πολλῶ μᾶλλον ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν αὐτῆς πολλὴ κρατεῖ ἀμφισβήτησις. Οὕτω παρὰ τῷ Herder ὁ ὅρος Kultur (πολιτισμὸς) θεωρεῖται ταύτοσημος καὶ ταυτοπλατὴς πρὸς τὸν Humanität, ὑπὸ τὸ τελευταῖον δὲ ὄνομα νοεῖ ὁ Herder «τὴν ἐξημέρωσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν λογικότητα καὶ τὴν ἐλευθερίαν, πρὸς τὴν λεπιοτέραν αἰσθησίν καὶ τὰς εὐγενεστέρας ὁρμὰς, πρὸς τὴν σφριγῶσαν ὑγίαν, πρὸς τὴν ἀρχὴν καὶ κυριερχίαν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς» ('). Ὁ δὲ W. von Humboldt, ἵνα περιορίσῃ τὸ πλάτος, ὅπερ προσέλαβεν ἡ ἔννοια Kultur, μεταχειρίσθη ἐκ παραλλήλου πρὸς αὐτὴν καὶ τὸν ὅρον Zivilisation. Νοεῖ δὲ ὑπὸ τὸ ὄνομα Zivilisation «τὸν ἐξαθροπισμὸν τῶν λαῶν ἐν ταῖς ἐξωτερικαῖς συνθηκαῖς καὶ τοῖς θεσμοῖς αὐτῶν καὶ τὴν εἰς αὐτοὺς ἀναφερομένην ἐσωτερικὴν ἐξημέρωσιν» (2), ὁ πολιτισμὸς (Kultur) «προσθέτει εἰς τὴν ἐξευγένισιν ταύτην τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως ἐπιστήμην καὶ τέχνην» (3). Τὰ δύο ταῦτα μέρη τοῦ πολιτισμοῦ, ἐν τῇ εὐρυτέρᾳ αὐτοῦ ἐννοίᾳ νοουμένου, εἶναι ἀνεξάρτητα ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὸν Humboldt, ὅστις πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ αὐτοῦ παρατηρεῖ: οἱ κυνικοὶ φιλόσοφοι τῆς ἀρχαιότητος εἶχον μὲν αὐστηράν ἠθικὴν, ἣν οὐ μόνον ἐδίδασκον, ἀλλὰ καὶ πρακτικῶς ἐφήρμοσαν, ἀρα ἡμέρωσιν (4), κατ' ἀκολουθίαν ὁμοῦς τῆς περιφρονήσεως, ἣν ἐδείκνυον πρὸς πᾶσαν ἐπιστήμην, ἵτις δὲν ἦτο ἠθικὴ, καὶ τὰ ὕλικά ἀγαθὰ, ὀλίγον πολιτισμὸν ἀντιθέτως τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τῆς Ῥωμαϊκῆς δημοκρατίας δύναται τις ν' ἀποκαλέσῃ ὡς τὴν ἐποχὴν τοῦ πολιτισμοῦ οὐδαμῶς ὁμοῦς καὶ τῆς ἡμερώσεως, διότι ἀνεπτύχθη μὲν κατὰ τὴν περιόδον ταύτην ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τέχνη ἐν Ῥώμῃ, συνεπέλα ὁμοῦς τῶν ἐμφυλίων ἀγώνων πολλὴ ἐπεκράτει ἀνηθικότης καὶ ἀπανθρωπία.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Humboldt ἐπιχειρηθεῖσα διχαιτόμησις τῆς ἐννοίας τοῦ πολιτισμοῦ (Kultur) ἐν τῇ εὐρυτέρᾳ αὐτῆς χρήσει, καθ' ἣν διὰ μὲν τοῦ Zivilisation (ἡμέρωσις) νοεῖται μᾶλλον λειτουργία ἐσωτερικὴ, τ. ἔ. ὁ ἀγὼν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἰδίαν ἐσωτερικὴν φύσιν καὶ τὰς κατωτέρας αὐτοῦ ὁρμὰς, διὰ δὲ τοῦ πολιτισμοῦ (Kultur) ἐν τῇ στενωτέρᾳ τοῦ

(1) Herder: Ideen zur Geschichte der Menschheit 9, Βιβλ. I καὶ 4 βιβλ. VI.

(2) καὶ 3) W. von Humboldt über die Kawiſsprache, Berlin 1836 τὸ πρῶτον, I σελ. XXXVII.

(4) Τὸν ὅρον Zivilisation ἀποδίδω Ἑλληνιστὶ *ἡμέρωσιν*, τὸν δὲ Kultur ἐν τῇ εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ αὐτοῦ, ὡς παρὰ τῷ Herder, καὶ τῇ στενωτέρᾳ, ὡς παρὰ τῷ Humboldt, διὰ τοῦ *πολιτισμὸς*.

νόματος έννοία λειτουργία μάλλον έξωτερική, τ. έ. ό άγων και ή κυριαρχία τοό ανθρώπου επί της έξωτερικής φύσεως και τών φυσικών δυνάμεων, έπεκράτησε κατά μέγα μέρος οό μόνον έν Γερμανία, αλλά και έν Γαλλία και Άγγλία, εί και οόχι σπανίως έγένετο αντίθετος τών ένομάτων χρήσις έν ταις δύο τελευταίαις χώραις. Πράξ ταύτα όμως ή παλαιότερα εύρεία χρήσις τοό νόματος Kultur δέν εξέλιπε παντελώς, σήμερον δέ δύναται τις νά είπη, ότι είναι ή κρατούσα. Ούτω ό K. Lamprecht υπό το όνομα Kultur νοεί οό μόνον τόν υλικόν αλλά και τόν πνευματικόν της ανθρώπότητος βίον, κατά δέ τόν Fr. Jodl Kultur είναι ό άγων τοό ανθρώπου πρós τήν φύσιν, ή άντιστις αύτοό έν τή κοινωνία και ό άγων πρós τό θεώδεον<sup>1)</sup>.

Άλλ' ένω παρά τή W. von Humboldt τά δύο μέρη τοό πολιτισμοό, έν τή εύρυτέρη αύτοό έννοία, έσωτερικού δηλ και έξωτερικού, νοούνται άνεξάρτητα άπ' άλλήλων, θεωρεί ταύτα έν διγινεσκει άλληλεπιδράσει διατελοούντα ό Γάλλος Ιστορικός Fr. Guisot<sup>2)</sup>. Άλλά και ή έξης περί τοό πολιτισμοό αντίληψις δέν είναι άσυνήθης: εξαίρεται δηλονότι ή μία άποψις τοό πολιτισμοό και υπό ταύτην υποτάσσεται ή έτέρα. Ούτω έσχάτως παρά τή G. Simmel<sup>3)</sup> υπό τήν πνευματικήν άποψιν τοό πολιτισμοό θεωρείται υποταχμένη και δουλή ή υλική, κατ' αντίθεσιν πρós τόν Th. Buckle και Du-Bois Raymond<sup>4)</sup>, παρά τοις όποιοις ή υλική όψις τοό πολιτισμοό τίθεται έν τή κέντρω — ειδικώς ή πρόσδος της τεχνικής παρά τή τελευταίω — και τά προϊόντα αύτης θεωρούνται ό έ μόν προάγοντα ότε δέ κωλύοντα τήν πνευματικήν ένέργειαν τοό επί μέρους ανθρώπου.

β) Άνεξαρτήτως πρós τήν κρατούσαν ισάφειαν ώς πρós τόν καθορισμόν της έννοίας τοό πολιτισμοό εί όπαδοί της Ιστορίας τοό πολιτισμοό δέν επέτυχον έν τή έφαρμογή. Ινα εκτελέσωσι καθ' όλην τήν γραμμήν τό ύπ' αύτών έξαγγελθέν πρόγραμμα, τ. έ. νά έρευνήσωσι συμμέτρως τόν ανθρώπινον βίον καθ' όλας αύτοό τάς φανερώσεις, ένω άφ' έτέρου<sup>5)</sup> ή κατανόη της έργασίας και ή μονομέρεια, τά δύο μειονεκτήματα, διά τά όποια κυρίως κατηγορήθη ή πολιτική Ιστορία, δέν ήρθησαν οόδε έμετρί άσθησαν διά της Ιστορίας τοό πολιτισμοό. Η κατανόη της έργασίας

1) Fr. Jodl l. d. die Kulturgeschichtsschreibung κλπ.

2) Fr. Guisot Allgemeine geschichte der Zivilisation γερμ, μετάφρασις έκ της ό Γαλλ. έκδόσεως 1844 Stuttgart σελ. 10—15.

3) G. Simmel Der Krieg und die geistigen Entscheidungen 1917 σελ. 45 κ. έ.

4) Περí τοό Th. Buckle και Du Bois-Raymond 184 διαδοικώς παρά τή Paul Barth: Philosophie der Geschichte als Soziologie 4 και 5 και έκδ. Leipzig 1922, σελ. 608—613.

ἀπέμεινεν ἐν μεγαλυτέρῳ βαθμῷ ἀνάγκῃ, ἀναπóτρεπτος διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ ὡς συνέπεια τῆς ἐξωτερικῆς αὐτῆς ἐκτάσεως. ἡ δὲ μονομέρεια τῆς πολιτικῆς ἱστορίας ἐν τῇ ὑπερμέτρῳ προτιμῇ τοῦ κράτους ἔχουσα τὰς ῥίζας αὐτῆς ἐμφανίζεται ἀκριβῶς ὑπὸ τὴν ἀντίθετον ὄψιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ ὡς ἡ ἀποστροφή πρὸς τὴν ἕλιν. ἡν κέκτηται τὸ πολιτικὸν καὶ ἐθνικὸν στοιχεῖον ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐξελίξει τῆς ἀνθρωπότητος. — Τὸ κάλλιστον προῖόν τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ Jakob Burckhardt ὁ πολιτισμὸς τῆς ἀναγεννήσεως ἐν Ἰταλίᾳ (*Kultur der Renaissance in Italien*) δὲν ἀφίνει μὲν ἀνεξέταστον τὸ πολιτικὸν στοιχεῖον, ἀλλὰ ὅμως ὅψεις τοῦ πολιτισμοῦ οὐδεμιᾶς ἀξιοῦνται προσοχῆς, ὅπως λ.χ. ὁ οἰκονομικὸς βίος. Περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ τοῦ αὐτοῦ J. Burckhardt παρατηρεῖ ὁ G. von Below<sup>1)</sup>. «Ἡ ἱστορία τοῦ ἑλλ. πολιτισμοῦ περιέχει ἀναμφισβόλως τι τὸ πρωτότυπον. Ἡ ἀνάγκη, ὅφ' ἣν ἐπασχεν ἐν τῷ Ἰδίῳ χαντονίῳ, ὤξυνε τὸ βλέμμα αὐτοῦ διὰ τὴν ἀνάγκην, ἣτις ἐξέσπασε τῶν σχέσεων ἐν τῇ Ἑλληνικῇ πόλει. Ἀνεκάλυψεν ἀναμφισβόλως ἐνταῦθα συναφείας μετὰ ἐξυνοίας, αἵτινες διέφυγον τὴν προσοχὴν ἄλλων, ἀλλ' ἵνα ἐκθέσθῃ τὰς παρατηρήσεις αὐτοῦ ταύτας, θὰ ἤρκει μία πραγματεία μόνον. Ἐν ὅμως ἤθελε τὴν ἀποψιν αὐτοῦ ἐπὶ εὐρυτέρας βάσεως νὰ θεμελιώσῃ. τότε θὰ ἐχρειάζετο ὄργανον διάφορον ἐκείνου. Ὑπερ παρέχει ἡ ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ». Περὶ δὲ τῆς Γερμανικῆς ἱστορίας (*Deutsche Geschichte*) τοῦ K. Lamprecht παρατηρεῖ ὁ Ed. Meyer<sup>2)</sup> «τοῦ Lamprecht ἡ Γερμανικὴ ἱστορία δὲν παρουσιάζει κατ' οὐσίαν ἐντελὲς διάφορον ὄψιν ἀπὸ τὰς προηγηθείσας αὐτῆς ἱστορίας. Ἡ ὅλη διαρθροῦται κατὰ τὰ μεγάλα ἐξωτερικὰ γεγονότα, κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς πολιτικῆς ἱστορίας, πρὸς ἣν ἐν τῇ θεωρίᾳ ὁ Lamprecht τοσαύτην αἰσθάνεται ἀποστροφήν: ἐξετάζονται οἱ ἀγῶνες μετὰ τῶν Ρωμαίων, ἡ μετανάστευσις τῶν λαῶν, ἡ ἰδρυσις τοῦ κράτους ἐπὶ Ἑρρίκου τοῦ I, ἡ ἀνανέωσις τῆς αὐτοκρατορίας καὶ περαιτέρω οἱ ἐπὶ μέρους αὐτοκράτορες, τῶν ὁποίων ἡ προσωπικότης διεξοδικῶς ἀναλύεται. Τὰ κεφάλαια, ἀπὸ ἀφισποῦνται εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἱστορίαν, διαδέχονται ἀκριβῶς κατὰ τὸν παλαιὸν τρόπον τὰ τμήματα περὶ τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς μορφῆς, περὶ τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς οἰκείας ἐποχῆς»<sup>3)</sup>.

1) G. von Below l. d. Geschichte der deutschen Geschichtsschreibung κλπ. σελ. 75.

2) Ed. Meyer Zur Theorie und Methodik der Geschichte (kleine Schriften 1910, Halle a. S. σελ. 13).

3) Περὶ τῶν ἀτακτιῶν, τὰς ἐποίας παρουσιάζουσι τὰ ἔργα τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τὰς ἀντιλήψεις πάντοτε τῆς πολιτικῆς σχολῆς κρινόμενα, πραγματεύονται ἐκτενῶς γενικῶς μὲν ὁ Ed. Fueter Geschichte der neueren

γ. Πρὸς τὴν θέσιν τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ: «διὰ τὴν ἔρευναν τοῦ ἱστορικοῦ ἀποτελεῖ ὕπατον νόμον, οὐδέποτε νὰ χρησιμοποιεῖται πηγὰς παραγώγους. ἐφ' ὅσον καὶ ὅπου ὑπάρχουσι πρωτότυποι· ὅτι κατὰ ταῦτα ἀνάγκη, νὰ βλέπῃ πανταχοῦ διὰ τῶν ἰδίων ὀφθαλμῶν. δι' ἰδίας ἐρεύνης νὰ χωρήτῃ καὶ εἰσδύσῃ εἰς τοὺς χώρους τῆς θρησκείας, τοῦ οἰκονομικοῦ βίου, τοῦ δικαίου, τῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς τέχνης»<sup>1)</sup> ἀντιτάσσει ἡ πολιτικὴ σχολή, ὅτι ἕκαστος ἐκ τῶν χώρων τούτων τοῦ πολιτισμοῦ κέκτηται κατ' ἀκολουθίαν τῶν ἰδιαιτέρων αὐτοῦ σκοπῶν καὶ ἀναγκῶν τὸ ἀναφαίρετον δικαίωμα αὐτοτελοῦς ἱστορίας καὶ ὅτι ἀδύνατον νὰ γραφῇ ἐκκλ. ἱστορία ἄνευ γνώσεων θεολογικῶν καὶ δογματικῶν, ἱστορία τῆς λογοτεχνίας ἄνευ στοιχειώδους αἰσθητικῆς καὶ γλωσσικῆς προπαιδεύσεως, ἱστορία τῆς τέχνης ἄνευ σαφούς παραστάσεως τῆς τεχνικῆς τῶν διαφόρων τεχνῶν. Τοιοῦτος ὅμως βαθμὸς προπαιδεύσεως καὶ πλοῦτος γνώσεων προϋποτιθέμενα ἐν ἐνὶ μόνον ἀνθρώπῳ εἶναι τι ἀκατανόητον. Ἐνδέχεται ἡ προσωπικότης αὐτοῦ νὰ εἶναι ἐξαιρετικῶς ὑπὸ τῆς φύσεως ἡγενημένη, ὁ πλοῦτος τῶν γνώσεων αὐτοῦ νὰ ἐξικνῆται εἰς τὸ ἄρτιον καὶ ἡ πείρα αὐτοῦ ὅσονδ' ἤρτε πολυμερής· τοιαύτη ὑπέροχος ἐκάντης θὰ ἐξῆρεν αὐτὴν ὑπὲρ τὸν μέσον ὄρον τῆς ἐκάντητος τῶν ἐρευνητῶν τῆς ἱστορίας καὶ τὰ προϊόντα τῆς ἐρεύνης αὐτῆς θὰ ἦσαν πρώτης τάξεως ἐργασίαι ἱστορικαί, οὐδέποτε ὅμως θὰ ἦτο εἰς αὐτὴν δεδομένον καὶ εἰσδύσῃ συμμέτρως εἰς πάντας τοὺς χώρους τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ πανταχοῦ χρησιμοποιοῦσα πηγὰς πρωτοτύπους καὶ ἀνακαλύψῃ τὴν μεταξὺ αὐτῶν ὀφισταμένην ὀργανικὴν σχέσιν. Ἡ ἀδυναμία αὕτη ἐγκειμένη ἐν τῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου ἀντικατοπτρίζεται πιστῶς ἐν τῇ ὀφισταμένῃ ἀνακολουθείᾳ μεταξὺ τῶν προϊόντων τῆς παραγωγῆς τῶν ὁπαδῶν τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν θέσεων τοῦ ὅπ' αὐτῶν διατυπωθέντος προγράμματος. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἤθελεν εὐρεθῇ τοιαύτη προνομοῦχος φύσις συγκεντροῦσα ἐν ἑαυτῇ τὰς ἰδιότητας ταύτας καὶ δυναμένη ν' ἀντεπεξέλθῃ πρὸς τὰς δυσχερείας, αἵτινες παρεμβάλλονται ἐκ τῆς πολυειδείας καὶ ἐξωτερικῆς ἐκτάσεως τῆς ὕλης τῶν πηγῶν καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ τοιαύτη ἱστορία ἐκτείνουσα τὸ κράτος αὐτῆς ἐπὶ πάντων τῶν χώρων τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ θὰ ἐξεπλήρου τὴν ἀποστολὴν αὐτῆς ἐπὶ ζημίᾳ τῶν ἱστοριῶν τῶν ἐπὶ μέρους κλάδων τοῦ πολιτισμοῦ, εἰς οὗς δὲν θὰ ἀπέμειναν ἐπαρκῆς χώρος κινήσεως διὰ τὴν κατὰ τὸ δυνατόν κατὰ βάθος καὶ πλάτος εὐχταίαν αὐτῶν ἀνάπτυξιν.

δ) Ὡς πρὸς τὴν Ρωμαϊκὴν ἱστορίαν τοῦ Th. Mommsen παρατηρεῖ

Historiographie 1911 München und Berlin, εἰδικῶς δὲ διὰ τὴν Γερμανικὴν ἱστοριογραφίαν ὁ G. von Below l. δ., Geschichte der deutschen Geschichtsschreibung κλπ. σελ. 63—84.

1) E. b. Gotheim l. δ., Die Aufgaben der Kulturgeschichte σελ. 12.

δ G. von Below,<sup>1)</sup> ὅτι τὰ μέρη αὐτῆς τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν λογοτεχνίαν ἐπεθεωρήθησαν ὑπὸ τοῦ Ritschl ὡς εἰδικοῦ, τοῦ δὲ Ranke ἡ ιστοριογραφία, ὡς παρατηρεῖ ὁ Ott. Lorenz, «δεσπόζει ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἀπόψεως καὶ ἀπορροφᾶται πλήρως ἐν αὐτῇ».·, Ὡς πρὸς δὲ τὴν κλασικὴν φιλολογίαν εἶναι μὲν ἀληθές. ὅτι οἱ περὶ αὐτὴν ἀσχολούμενοι ἐθεώρησαν τὸν σκοπὸν αὐτῆς ὡς λίαν εὐρύν ἐν μέρει μὲ τὸν τῆς ιστορίας τοῦ πολιτισμοῦ συμπίπτοντα, ἀφ' ὅτου κυρίως ὁ Aug. Boeckh (*Encyklopädie und Methodologie der philologischen Wissenschaften*, 1877 A' ἐκδ.) ὥρισεν τὴν φιλολογίαν ὡς τὴν ἐπαναγνώρισιν καὶ ἐκθέσιν τῆς ὑπαρχούσης γνώσεως, «τὴν γνῶσιν τοῦ ἐγνωσμένου», μετ' αὐτὸν δὲ ὁ Ulf. Wilamowitz - Moendorff ὡς τὴν γνῶσιν τοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων καθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς φανερώσεις. Ἐπίσης εἶναι ἀληθές, ὅτι οἱ παλαιότεροι φιλόλογοι ἡδυνήθησαν ἐπιτυχῶς ν' ἀντεπεξέλθωσι πρὸς τὰς δυσχερείας, αἵτινες συνδέονται μὲ τὴν εὐρείαν ἔκτασιν, ἣν ἐθεωρήθη ὡς τὸ πλάτος τῆς κλασικῆς φιλολογίας. Πρὸς ταῦτα ὁμως δυνατὸν ν' ἀντιταχθῇ, ὅτι αἱ πηγαὶ δὲν ἦσαν τόσον πολυπληθεῖς, ὅσον προκειμένου περὶ ἄλλων ἐποχῶν, τοῦ μέσου αἰῶνος λ. χ. ἢ τῶν νεωτέρων χρόνων, καὶ ὅτι ἡ αὐτὴ πηγὴ, ὁ Θουκυδίδης λ. χ. ἢ ὁ Πλάτων δύνανται ἀπὸ διαφόρων νὰ χρησιμοποιοῦνται ἀπόψεων. Τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος παρέχουσι συγχρόνως εἰδήσεις περὶ τῶν ἡθικῶν, φιλοσοφικῶν καὶ πολιτικῶν ἀντιλήψεων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου εἶναι τὸ ἀνέφικτον πρῶτον, ἐν τῷ ὅποιῳ δύναται τις νὰ σπουδάσῃ τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν. Τοιαύτην βεβῶως συγκέντρωσιν δὲν παρουσιάζουσιν αἱ μεσαιωνικαὶ πηγαί, αἱ δὲ ἀναφερόμεναι εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ἀντικατοπτρίζουσι πολλαχῶς τὴν συντελεσθεῖσαν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ εἰδικευσιν. Ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀπόσπασις τῆς πακυρολογίας ἀπὸ τῆς φιλολογίας ὡς ἰδιαιτέρου κλάδου μετὰ τὸν πολλοκλασιασμόν τῶν ἐν Α' γύπτῳ εὐρεθέντων παπύρων ἀποδεικνύει ἀκριδῶς τὸ ἀντίθετον ἐκείνου, ὅπερ ἰσχυρίσθησαν οἱ ὁπαδοὶ τῆς ιστορίας τοῦ πολιτισμοῦ.

ε) Ἡ πολιτικὴ ιστορία ἀναχωρεῖ μὲν ἀπὸ τοῦ κράτους ὡς ἀπὸ ἀφετηρίας σταθερᾶς, δὲν περιορίζεται ὁμως ἀπλῶς εἰς τὴν ἐξεικόνισιν τῶν τυχῶν αὐτοῦ καὶ τῶν περιπετειῶν τῶν πολιτικῶν προσώπων, οὐδὲ θεωρεῖ τὸ πλάτος αὐτῆς ὡς συμπίπτον μὲ τὸ τῆς πολιτικῆς, ἀλλὰ ἐκτείνει τὴν ἔρευναν αὐτῆς καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν χώρων τοῦ πολιτισμοῦ, ἐν ᾧ μέτρη καὶ ἐφ' ὅσον διατελοῦσιν ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ κράτος. Διότι τὸ κράτος

1) G. von Below, *Kulturgeschichte und Kulturhistorischer Unterricht* (*Historische Zeitschrift* τόμ. 108 (1911) σελ. 96—105).

2) Ott. Lorenz: Leopold von Ranke. *Die Generationslehre und Geschichtsunterricht*.

παριστᾷ τὴν σπουδαιότεραν κοινωνικὴν ὀργάνωσιν, τὴν ἀκρόπολιν τοῦ πολιτισμοῦ, κατετμημένον τὴν ἱκανότητα νὰ προαγάγῃ αὐτόν. Πᾶσα κίνησις ἐκπολιτιστικῆ ἀξιοῦσα ὑπὲρ ἑαυτῆς διάρκειαν καὶ ἀξίαν ἐν ταῖς σχέσεσιν τοῦ κράτους ζητεῖ καὶ εὕρισκεν τὸ ἀπαραίτητον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἔρεισμα. (1) Dietrich Schäfer ἐκ τῶν σπουδαιότερων ὑπερμάχων τῆς πολιτικῆς σχολῆς, γράφει τὰ ἐξῆς σχετικῶς: «Ὁ ἱστορικὸς εὐδαίμων ἀποφιν τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ πρέπει ν' ἀφίσῃ ἐκτὸς προσοχῆς· θὰ ἦτο ἀνάξιον τοῦ ἱστορικοῦ, ἂν παρήρχετο ἀσυγκίνητος πρὸ τῆς πολυμεροῦς καὶ γονίμου παραγωγῆς τῶν διαφόρων ἱστορικῶν ἐπιστιμῶν. Τοῦτου ἕνεκα πρέπει νὰ παραμείνῃ πάντοτε ἐνσυνείδητος, ὥστε κυρίως ἐνδιαφέρει νὰ τηρήσῃ τὸ δῆγμα προσηλωμένον ἐπὶ τὰς σχέσεις τῆς κρατικῆς ὀργανώσεως καὶ ἀναγλύψῃ καὶ προαγάγῃ εἰς φῶς τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις, αἵτινες ὑφίστανται μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῶν ἄλλων ἐκδηλώσεων τοῦ ἀνθρωπίνου πνευματικοῦ βίου.» (2)

Σ') Ἀλλ' ἔσταιτι πράγματι τὸ κράτος ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ, ἀφ' οὗ ἀναχωροῦσι καὶ εἰς ὃ καταλήγουσιν αἱ λοιπαὶ ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου; κατέχει τὸ κράτος ἐντὸς τοῦ πολιτισμοῦ τοιαύτην ἐξέχουσαν θέσιν, ἥτις ἀναγκάζει τὰς διαφόρους ὁφεις τοῦ πολιτισμοῦ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς αὐτὸ νὰ νοήσωμεν καὶ ἐρευνήσωμεν, ἂν θέλωμεν εἰς ἐνιαίαν κατὰ τὸ δυνατόν ἱστορικὴν ἀντίληψιν νὰ καταντήσωμεν; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀπαντῶσι καταφατικῶς οἱ ὁπαδοὶ τῆς πολιτικῆς σχολῆς. Διότι εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ὑπάρχουσι περίοδοι τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἢ τῆς ἱστορίας τῶν ἐπὶ μέρους λαῶν, ἐν ταῖς ὁποῖαις ἄλλαι τοῦ πολιτισμοῦ ἐκδηλώσεις πρωτεύουσιν κατέχουσι θέσιν καὶ μείζονα ῥοπὴν καὶ γοητείαν ἀσκοῦσιν ἐπὶ τοὺς ζῶντας, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀποδοχῆς τῆς ἀληθείας ταύτης δὲν λύεται συγχρόνως τὸ ζήτημα, ἂν διὰ τὴν παραιτέρω ἱστορικὴν ἐξέλιξιν κέκτηνται αἱ περίοδοι αὗται σπουδαιότητα. Τὸ τοιοῦτον ἐξαρτᾶται μᾶλλον ἐκ τοῦ γεγονότος, ἂν αἱ περίοδοι αὗται κατέλιπον ἰχνη τῆς διαδόσεως αὐτῶν ἐπὶ τὴν κατ' ἐξοχὴν τοῦ πολιτισμοῦ φορέα, τὸ κράτος, διότι καὶ ἰδέαι δύνανται μὲν νὰ γεννηθῶσιν ἐκ τῶν διαφόρων ὁφσεων τοῦ ἀνθρωπίνου πνευματικοῦ βίου, ἀλλὰ προβλήματα μιᾶς ἐποχῆς τότε μόνον ἐκ τούτων προκύπτουσιν, ἐὰν ὡς ἀναγκαιότης παρίσταται ἡ συγχώνευσις τῶν ἰδεῶν τούτων μετὰ τῶν τοῦ κράτους καὶ εἴτα τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ κοινωνικῶν σχέσεων τῆς ἐποχῆς.» (3)

Αἱ ἐποχαὶ τῆς ἀναγεννήσεως ἐν Ἰταλίᾳ, τῶν ἀνακαλύψεων καὶ τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως ἐν Γερμανίᾳ θεωροῦμεναι ἐπιμελίστερον

1) D. Schäfer Geschichte und Kulturgeschichte (in Aufsätze, Vorträge und Reden τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως 1913 Jena τόμ. Α' σελ. 296.)

2) D. Schäfer l. d. Geschichte und Kulturgeschichte σελ. 308.

ἐμφανίζουσι προφανῆ τὴν ἐξάρτησιν αὐτῶν ἀπὸ τῶν συγχρόνων κρατικῶν σχέσεων. Ἡ ἀναγέννησις ἐν Ἰταλίᾳ ἐξηγεῖται ἐκ τῆς οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς ἐπιδόσεως τῶν μικρῶν κρατῶν, ἥτις προηγουμένης διευκόλυνε τὴν ἐξασθένευσιν τῆς πολιτικῆς ἐπιρροῆς τῶν Γερμανῶν καὶ ἐξασφάλισε τὴν ἱστορικὴν αὐτῶ ἐπικρασίαν μετὰ τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν σταυροφοριῶν. Ἡ τέχνη καὶ ἡ τεχνικὴ ἐπιτεύξεις δὲν εὐνοῦνται νὰ εὐδοκιμήσωσιν ἄνευ οἰκονομικῆς εὐημερίας. εἰς τὴν εὐμάρειαν καὶ τὸν πλοῦτον τὸν ἀναπτυσθέντα εἰς τὰ ἰταλικά πολίσματα ὡς συνέπεια τῆς πολιτικῆς πλεονεκτικῆς αὐτῶν θέσεως πρέπει ν' ἀναζητηθῇ ἡ αἰτία τῆς ἀναρριπτήσεως τοῦ ἀρχαίου καλλιτεχνικοῦ πνεύματος. Ἀλλὰ καὶ ἀντιθέτως. εἰ αἱ πολιτικο-ἐθνικαὶ ἀπόψεις πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἡ βάσις διὰ τὴν κατὰ τὰς τῆς λαμπρᾶς ταύτης ἐμφανίσεως ἐν τῇ ὅλῃ πορείᾳ τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως, ἡ μεταστροφή ἐπὶ τὸ δυσμενέστερον τῶν αὐτῶν σχέσεων ὑπῆρξεν ἐπίσης ἡ αἰτία, ἥτις ἔρριψε τὴν Ἰταλίαν ἀνίσχυρον πρὸ τῶν ποδῶν τῶν ξένων, ἐπήγαγε τὴν παρακμὴν καὶ ἐπεσφράγισε τὸ τέλος τῆς ἀναγεννήσεως.

Αἱ ἀνακαλύψεις γύρουν μὲν τὸ βλέμμα καὶ ἡγείραν ζωτήρην τὸ ἐνδιαφέρον τῆς πεπολιτισμένης ἀνθρωπότητος ἀπὸ τοῦ συγχρόνου Πάπα Λέοντος τοῦ Χ' μέχρι τοῦ τελευταίου ἰδιώτου, δὲν ἐγκλείεται ἕμως ἐν τούτῳ κυρίως ἡ ἄξια αὐτῶν ἡ ἱστορικὴ. Ἡ σημασία αὐτῶν ἐμφανίζεται ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ Εὐρωπαϊκὰ κράτη, παρὰ τῶν ὁποίων ἀπ' εὐθείας ἐπιχειροῦνται, ἢ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ἰδιωτῶν ἰσχυρῶς προάγονται, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὰς τύχας αὐτῶν ποικιλοτρόπως ἐπενεργούσιν ἐπιφέροντα βαθείας εἰς τὰς πολιτικὰς σχέσεις μεταβολάς· ὁ ἐκ τῶν μεταλλείων τοῦ Περσὸ καὶ Μεξικοῦ συσσωρευθεὶς ἐν τῇ Ἰσπανίᾳ Φιλίππου τοῦ II χρυσὸς παρέχει τὰ ἀπαραίτητα ὕλικά μέσα. ἵνα διεξαγάγῃ εὐτως τὸν κατὰ τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως ἀγῶνα καὶ ἀναδειχθῇ ὑπέρμαχος τοῦ Καθολικισμοῦ καὶ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Ἀμερικὴ ἔκτοτε διὰ μέσου τῶν αἰώνων μικρὰν ἡσυχίαν ἐκίδρασιν ἐπὶ τὴν γενικὴν πορείαν τῶν Εὐρωπαϊκῶν σχέσεων παρὰ τὴν σκουδαίοντα, ἣν ἀπέδωκεν ὁ μερκαντιλισμὸς εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν διαφορῶν κλάδων τῆς βιομηχανίας διὰ τῆς μεταφορᾶς πρώτων ὑλῶν ἐκ τοῦ νέου κόσμου· μόλις δὲ διὰ νέων πολιτικῶν μεταβολῶν ἐν Ἀμερικῇ, διὰ τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἀμερικανικῆς ἐνώσεως καὶ τῆς ἀποσκητῆσεως τῶν Ἰσπανικῶν καὶ Πορτογαλικῶν ἀποικιῶν ἀπὸ τῶν μητροπόλεων, σημειοῦται ἡ ἀπαρχὴ νέας ἱστορικῆς ἐξελίξεως.

Ἡ θρησκευτικὴ μεταρρυθμίσις ἐν Γερμανίᾳ εἶναι μὲν προτὴν κυρίως τῆς ἀμφιβολίας, ἥτις ἐγεννήθη παρὰ τῷ πρωτοεργῷ αὐτῆς, τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτοῦ ἀγῶνος, ἵνα ἐπιτύχῃ τὴν δικαίωσιν πρὸ τοῦ ὑπερτάτου Κριτοῦ, ἐν ᾗ ἐννοεῖα ἀντελήφθη αὐτῆς ὁ Πάπλος ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαιοὺς ἐπιστολῇ αὐτοῦ. Μετὰ τῆς θεολογικῆς ἕμως ἀντιθέσεως τοῦ Λουθήρου συν-

δέεται εὐθύς ἀμέσως καὶ ἀντίθεσις ἐθνικοπολιτικῇ ἐκδηλουμένη, ἀφ' ἑνὸς μὲν παρὰ τῷ λαῷ ἐν τῇ κρατούσῃ ἀποστροφῇ κατὰ τῶν ὑπερβασιῶν τῆς Παπικῆς αὐλῆς καὶ τοῦ κλήρου, ἀφ' ἑτέρου δὲ παρὰ τοὺς ἡγεγούσιν ὡς διαμαρτυρία κατὰ τῆς πολιτικῆς ἀναμείξεως τοῦ Πάπα καὶ τῆς ἀξιώσεως ὑποταγῆς τοῦ κράτους ὑπὲρ τὴν ἐκκλησίαν. Ὁ συνδυασμὸς τῆς θεολογικῆς μετὰ τῆς πολιτικῆς ἀντιθέσεως προσέδωσαν εἰς τὸν ἐπακολουθήσαντα ἀγῶνα τὴν ὀξύτητα, ἣν προσέλαβε καὶ ἀπὸ τῆς πορείας τῶν πολιτικῶν πραγμάτων ἐξηρητήθη ἡ τύχη καὶ ἐπεσφραγίσθη τὸ τέλος αὐτοῦ.

Τὸν αὐτὸν θρησκευτικὸ-πολιτικὸν χαρακτήρα φέρουσιν αἱ θρησκευτικαὶ μεταρρυθμίσεις ἐν Ἀγγλίᾳ, ἡ κίνησις τῶν Οὐγενότων ἐν Γαλλίᾳ, ἐν Σουηδίᾳ καὶ Δανίᾳ. Ὁ μεταρρυθμιστὴς τῆς Ζουρίχης ἦτο θεολόγος καὶ πολιτικὸς συγχρόνως καὶ μετὰ τῶν θεολογικῶν αὐτοῦ ἀντιλήψεων συναδέοντο νέαι τάσεις πολιτικαὶ δημοκρατικῆς φύσεως.

ζ' Ἐὰν ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ «ἥτις παρουσιάζει ἰσχυρὰν βεβαίαν καὶ κατεύθυνσιν, ὥπως καὶ αἱ διάφοροι κλάδοι τῆς συγχρόνου τέχνης, ἰδίως ἡ ποίησις καὶ ἡ τέχνη καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ οὐχὶ αἱ πολιτικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις καὶ τὰ πάθη τῶν λαῶν, ἀλλ' αἱ συνήθειαι καὶ αἱ ἔξεις τοῦ καθημερινοῦ βίου, οὐχὶ αἱ πνευματικαὶ καὶ ἠθικαὶ τάσεις, αἵτινες ὡς θεῖα κληρονομία ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐπιζῶσιν, ἀλλ' αἱ μορφαὶ τῆς ἐκαιροποιήσεως τῶν κατωτέρων ἐκαίνων ἀναγκῶν, αἵτινες ἔχουσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἐν τῷ ζῳῳδῷ μέρει τοῦ ἀνθρώπου ») εὐτυχὲς ἰσχυρὰς ἐπιδοκιμασίας, τοῦτο ἀκριβῶς ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ἐζήτησε νὰ ἀποστρέψῃ τὸ διαφέρον ἀπὸ τοῦ ὑψηλοῦ καὶ σπουδαίου ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἡ πολιτικὴ ἱστορία ἔχει τὰς ρίζεις αὐτῆς εἰς τὸ παρελθόν. διότι ἡ ἱστοριογραφία ὑπῆρξεν ἀνέκταθεν πολιτικὴ ἀπὸ τοῦ κράτους ὁρμωμένη, καὶ τὰς τύχας αὐτοῦ ἐξεικονίζουσα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τούτου ἀντλοῦσα δύνανται καὶ ζωτικότητα, ἥτις ἐξαίρει αὐτὴν ἀπὸ ἀθροίσματος ξηρῶν γνώσεων εἰς ἀληθὴ ἐπιστήμην. Ἡ ἐκάστοτε ἀντίληψις τῆς ἱστορίας καὶ αἱ ἐπιτελεσθεῖσαι πρόοδοι ἐν τῇ μεθόδῳ αὐτῆς συνδέονται ἀρρήκτως πρὸς τὰς ποικίλας φάσεις, δι' ὧν διήλθεν ὁ πολιτικὸς βίος καὶ τὰ προβλήματα, ἅτινα ἀπασχολοῦσιν ἐν τῇ παρόντι τοὺς ἱστορικοὺς ὑπὲρ τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος αὐτόχρονα διαπνέονται.

## II

1. Ἄν καὶ ὁ Ἀγγλος φιλόσοφος Thomas Hobbes ᾔδη ἀπὸ τοῦ 16 π' ὧντος διέκρινε πρῶτος τὴν ἔννοιαν τῆς κοινωνίας ἀπὸ τῆς τοῦ κράτους, ἐν τούτοις μέχρι τοῦ 19 αἰῶνος, ὑπὲρ τὴν ἐπίδρασιν τῆς θεωρίας περὶ

1) D. S c h ä f e r: l. a. Das eigentliche Arbeitsgebiet der Geschichte sel. 265.

γενέσεως τῆς κοινωνίας διὰ συνθήκης (contrat social), ἡ ἀποστολὴ τῆς κοινωνίας θεωρεῖτο ἐκπληρουμένη μετὰ τὴν ἰδρυσιν τοῦ κράτους. Ἐν τῇ περιόδῳ ὅμως, ἣς ἐπηκολούθησε τὴν μεγάλην Γαλλικὴν ἐπανάστασιν, ὑπὸ τὴν ἐντύπωσιν τῶν ζήτηρων κοινωνικῶν κινήσεων, αἰτινες ἡπάλησαν καὶ ἀνέτρεψαν τὴν κρατικὴν τάξιν, ἤρχισεν βαθμηδὸν νὰ ὀριμαίνῃ ἡ πεποίθησις, ὅτι ἡ κοινωνία ἔκ παλαιότου πρὸς τὸ κράτος κέκτεται διάρκειαν καὶ σημασίαν καὶ διὰ τὴν γενικὴν τοῦ πολιτισμοῦ ἐξέλιξιν μεγάλην σπουδαιότητα. Οὕτω προπαρασκευάσθη κατὰ μικρὸν τὸ ἔδαφος διὰ τὴν καθολικὴν περὶ τῆς κοινωνίας ἐπιστήμην, ἥ, ἰδρυτῆς δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ Γάλλος φιλόσοφος καὶ ἀρχηγὸς τοῦ θετικισμοῦ Auguste Comte, ὅστις πρῶτος ἔδωκεν εἰς αὐτὴν καὶ τὸ ὄνομα (sociologie). Ἡ ἐξέλιξις τῆς κοινωνιολογίας ὡς ἐπιστήμης κατὰ ταῦτα ἐχώρησεν ὅθεν ἀντίθετον ἐκείνης, ἣν ἐκολούθησεν ἡ ἱστορία. Ἐνῶ ὅτλη ἡ τελευταία ἀπὸ τῆς ἐξεικονίσεως τῶν γενικωτάτων σχέσεων τῶν λαῶν πρὸς ἀλλήλους καὶ τῶν τυχῶν τῶν κρατῶν βαθμηδὸν ἐκτείνῃ τὴν ἐρευναν αὐτῆς καὶ ἐπὶ τοὺς στενωὺς μετὰ τοῦ κράτους συνδεομένους χώρους τοῦ δημοσίου δικαίου, τῆς θρησκείας, τοῦ οικονομικοῦ βίου κλπ., ἐν τῇ κοινωνιολογίᾳ τὸν ἀντικείμενον προϋπάρχουσιν ἤδη ἐν μέρει ἀτηρησιμῆς — διότι ἡ ἐθνολογία καὶ ἡ δημογραφία εἶναι, ὅπως καὶ ἡ καθολικὴ περὶ τῆς κοινωνίας ἐπιστήμη, ἐπιστῆς τῶν νεώτερων χρόνων ἐνταύρισμα — αἱ ἐπὶ μέρους κοινωνικαὶ ἐπιστῆμαι, ἡ περὶ τοῦ κράτους καὶ τοῦ δικαίου κατ' ἀρχὰς καὶ ἡ οικονομικὴ ἐπείτα.

Περὶ τοῦ περιεχομένου καὶ τῆς ἀποστολῆς τῆς νέας ἐπιστήμης πλήρης ὁμοφωνία δὲν ἔχει ἐπιτευχθῇ μέχρι σήμερον οὐδὲ μεταξὺ τῶν ὁπαδῶν αὐτῆς. Ὡς ἐπικρατεστέρᾳ δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ γνώμη, καθ' ἣν τῆς κοινωνιολογίας ἡ ἀποστολὴ συνίσταται: εἰς τὴν ἐξεικόνισιν τῶν πραγματικῶν καταστάσεων τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, τὴν λογικὴν διέταξιν τῶν συστατικῶν αὐτῶν μερῶν πρὸς ἀλλήλας καὶ τὴν αἰτιώδη κατανοήσιν τῶν ὁρῶν τῆς γενέσεως αὐτῶν. <sup>1)</sup> Παρέχουσι δὲ τὴν ὁλὴν πρὸς τὴν ταύτην ἐξεργασίαν αἱ ὑποταλαῖς εἰς τὴν κοινωνιολογίαν κοινωνικαὶ ἐπιστῆμαι, ἡ ἐθνολογία, ἡ δημογραφία, ἡ περὶ τοῦ κράτους ἐπιστήμη καὶ αἱ τὴν βίον τῆς κρατικῆς οργανώσεως ἀποτελοῦσαι ἐπιστῆμαι τοῦ δικαίου καὶ ἡ οἰκονομικὴ ἡ πολιτικὴ οἰκονομία, ἐρ' ἔσονται ἐν αὐταῖς ὑπάρχουσι γενικαὶ ἀρχαὶ καὶ ἔννοιαι, αἰτινες, διότι ἀκριβῶς εἶναι κοιναὶ εἰς πάσας τὰς ἐπιστῆμας ταύτας, κατ' οὐδεμίαν ἐξ αὐτῶν δύναται μεμονωμένως νὰ συζητηθῶσιν ἐγκύρως, ὥς ἀναφύονται προβλήματα γενικὰ τῆς

1) Περὶ σχετικῶς W. Sombart die Soziologie, 1919 Berlin, O t b. S p a n n Gesellschaftslehre, 2 έκ., 1923 Leipzig καὶ W. W u n d t Logik, 4 έκ., 1921 Stuttgart (εκτ. 3).

κής, λογικής ή ψυχολογικής φύσεως χρήζοντα συμπληρωματικής και καθολικής έρευνής. 1) 'Η κοινωνιολογία κατὰ ταῦτα ἀσχολείται περὶ τὸ τυπικόν και τὰς γενικὰς μορφὰς τοῦ βίου και τοῦς ἔργους τῆς γενέσεως αὐτῶν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἱστορίαν, ἧς πρὸςθετάτα ἀμφότερα ἐπὶ τὸ ἐπὶ μέρους και ἴδιον, τὸ ἐξαλλάσσει ἀπὸ τοῦ τυπικοῦ και γενικοῦ κατευθύνει τὴν προσοχὴν αὐτῆς.

Ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ταύτην, ἐτι δηλ. ἡ μὲν κοινωνιολογία ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἔρευναν τῶν κοινωνικῶν καταστάσεων ἐν τῷ τοπικῷ και

1) Ἀντίκειται τὰς εἰς ἀρνούμεναι τὴν δυνατότητα τῆς ὑπάρξεως τοιαύτης καθολικῆς ἐπιστήμης περὶ τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν ἀσχολουμένης δὲν λείπουν βεβαίως. Ἰδιαιτέρως σιᾶσιν ἐφεκτικὴν ἀπέναντι τῇ: νέας ἐπιστήμης ἐτήρησαν ἱκερῶς φιλόσοφοι και νομικοί. Οἱ τελευταῖοι κατὰ τὸν W. Wundt (Logik, τόμ. 3 σελ. 45 ὑποσημ.) «δυνάμει συντηρητικῆς φύσεως, ἥτις περὶ τῆς νομικῆς ἐπιστήμης: ὡς τῆς παλαιότερας μεταξὺ τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν προκειμένου εἶναι ἴσως συγγνωστή». Οἱ δὲ φιλόσοφοι ἀναχωροῦντες κυρίως ἀπὸ τοῦ γεγονότος, οὐκ οὐκ οὐκ φιλοσοφικὰ προπαρασκευάσαν και διηκόλυνον τὴν ὑπαρξίν τῆς κοινωνιολογίας ὡς ἐπιστήμης, αἵτινα δικαιούνται μᾶλλον νὰ κατολάβωσι θέσιν μεταξὺ τῶν πορισμάτων αὐτῆς: ἢ ν' ἀποτελέσωσι τὴν βάσιν ἐπιστήμης αὐτοτελοῦς. — Ἀλλὰ και ἐκ μέρους ἱστορικῶν ἠγέρθησαν κατ' αὐτῆς ἰσχυραὶ ἀντιρρήσεις. Οὕτω δὲ Γάλλος ἱστορικός Ch. Seignobos (La methode historique appliquee aux etudes sociales 1906 Paris) θεωρεῖ τὴν κοινωνιολογίαν ὡς ἄθροισμα ἀπλοῦν τῶν ἐπὶ μέρους κοινωνικῶν ἐπιστημῶν: ἐθνολογίας, δημογραφίας, πολιτικῆς οἰκονομίας, τῆς ἐπιστήμης: τοῦ κράτους και τοῦ δικαίου. Ὁ δὲ Γερμανὸς ἱστορικός H. v. Treitschke παρατηρεῖ σχετικῶς τὰ ἑξῆς: «ἡ γενικὴ περὶ τῆς κοινωνίας ἐπιστήμη δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι τι ἄλλο ἢ παραλληλία τῶν ἐπὶ μέρους κοινωνικῶν κύκλων» (παρατίθεται ὑπὸ G. v. Below die deutsche Geschichtsschreibung σελ. 146). Ὁ ἄλλος δὲ G. v. Below (αὐτόθι) ἀρνείται εἰς τὴν ἐπιστήμην ταύτην τὸ δικαίωμα αὐτοτελοῦς ὑπάρξεως. Θεωρεῖ αὐτὴν μᾶλλον ὡς τῆς φιλοσοφίας μέρος και εἰς τὴν ἐποικοδομὴν αὐτῆς συμβάλλεται ὁ ἱστορικός, ὁ νομικός, ὁ οἰκονομολόγος, ὁ περὶ τὴν τέχνην και τὸ κράτος ἀσχολούμενος ἐξαιστος ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πορισμάτων, αἵτινα ἐκτῆσται ἐκ τῆς ἐν τῷ οἰκείῳ χώρῳ ἐρευνῆς. Αἱ δυσχέρειαι αἱ ἐγκρίματα ἐν τῇ ἀτελείᾳ τῆς ἀνθρωπίνης: φύσεως ἐκδηλούμενη ὡς ἀδυναμία, ἵνα συγκεντρωθῶσι κολλαπλαῖ ἀδικότητες ἐν μίᾳ προσωποῦντι κεφαλῇ και τὰ παραβαλλόμενα ἐκ τῆς πολυειδεῖας και τῆς ἐξωτερικῆς: ἀστάσεως τῆς βλῆς παντοειδῆ κολύματα μετριάζονται ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ διὰ τῆς κατανομῆς τῆς ἐργασίας και τῆς κατὰ λόγον τοῦ βιθμοῦ αὐτῆς προοίσιος εὐδικείσεως. Μετὰ τοῦ v. Below συμφωνεῖ και ὁ οἰκονομολόγος K. Diehl (Nationalökonomie τόμ. Α'). Ὁ ἄλλος ἀπόψεως δὲ Rothacker (Vierteljahrsschrift für Sozial-und Wirtschaftsgeschichte τόμ. 16 σελ. 432 κ. εἰ): εἰ και ἀποτέχοντος, οὐκ πᾶν περιεχόμενον τῆς ἱστορίας δὲν εἶναι και κοινωνιολογία συγχρότως «οἷον ἄλλως θὰ ὑπῆρχε κοινωνιολογία τοῦ Ranke, τῆς ἱστορικῆς σχολῆς, τῆς πολιτικῆς ἱστορίας», θεωρεῖ ὅμως τὴν ὑπαρξίν τῆς κοινωνιολογίας περὶ τὴν, ἐφ' ὅσον αἱ ἐπὶ μέρους κοινωνικαὶ ἐπιστήμαι πρὸς τὴν ἱστορίαν αὐτῶν ἔχουσι και τὰς συστηματούχας περὶ οὐκ ἐπὶ ἐπιστήμης: πολιτικῆς οἰκονομίας πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ οἰκονομικοῦ βίου, γλωσσολογία πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς γλώσσας κλπ.

χρονικῷ ἀρρορισμῷ αὐτῶν καὶ τῶν γενικῶν ὄρων τῆς γενέσεως αὐτῶν, ἡ δὲ ἱστορία μὲ τὰ ἐπὶ μέρους γεγονότα, διὰ τῶν ὁποίων αἱ καταστάσεις αὐταὶ διαμορφοῦνται καὶ προσλαμβάνουσι τὴν ὀριστικὴν αὐτῶν μορφήν. τὰ κοινὰ σημεῖα ἐπαφῆς μεταξὺ τῶν ἐπιστημῶν τούτων ἀναζητοῦνται εἰς τὸ ἐξῆς: ἔτι πᾶσαι αἱ κοινωνικαὶ καταστάσεις γυνῶνται ἱστορικῶς καὶ ἐτι ἀπαξ διαμορφωθεῖσαι καὶ προσλαβούσαι τὴν καθοριστικὴν αὐτῶν μορφήν ἀσχοῦσιν ἐφεξῆς ἐπίδρασιν καὶ ἀποτέλουσι πρὸς τοὺς ἄλλους τοὺς ὄρους νέας ἱστορικῆς ἐξελίξεως. Ἡ κοινωνιολογία κατὰ ταῦτα δὲν δύναται νὰ ἀπαρτηθῇ τῆς ἱστορίας, ὅπως καὶ ἀντιθέτως τὰ πορίσματα τῆς πρώτης ἀποτελοῦσι διὰ τὴν δευτέραν ἀναγκαίαν προϋπόθεσιν τῆς ἐρεῦνης αὐτῆς.

Ὀλοκρὸν ὁμῶς νοεῖται, ἔτι ἡ τοιαύτη ἐπαφὴ τῆς ἱστορίας πρὸς τὴν κοινωνιολογίαν ἢ ἄλλως εὐκταία ἐπὶ κοινῷ συμφέροντι ἀμφοτέρων τῶν ἐπιστημῶν τούτων εἶναι δυνατὴ, ἐφ' ὅσον ἡ τελευταία χρησιμοποιοῖ τὴν μέθοδον τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν καὶ τὰ γεγονότα, περὶ τὰ ὅποια ἀσχολεῖται θεωρεῖ μετὰ τῆς ἱστορίας ὡς προῖόν τῆς πνευματικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὡς γεγονότα συνειδήσεως. Διότι δὲν πρέπει νὰ λησμενηθῇ, ἔτι ἀπὸ τὰς τάξεις τῆς κοινωνιολογίας ὑπὲρ τὸ κράτος τῶν διαφόρων περὶ αὐτῆς θεωριῶν <sup>1)</sup> τῶν μεταχειουσθῶν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τοῦ ὕλισμοῦ προσβλήθη ἡ ἀπαίτησις πρὸς τὴν ὑποταγὴν τῆς ἱστορίας ὑπ' αὐτὴν καὶ τῆς χρησιμοποίησεως, ἐκ μέρους τῆς ἱστορίας τῆς βιολογικῆς μεθόδου μεθ' ὧν τῶν λεπτομερειῶν αὐτῆς. Αἱ κοινωνιολογικαὶ αὐταὶ θεωρίαι ἔλαβον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἐν τοῖς κόλποις τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας καὶ ὡς τοιοῦται ἀνεξαρτήτως πρὸς τὴν ἀξίαν αὐτῶν τὴν ἐπιστημονικὴν δύναμιν νὰ χαρακτηρισθῶν ὡς συστήματα τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἡ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς διατυπωθεῖσα ἀξίωσις καθολικεύσεως αὐτῶν ἐν τῇ καθόλου περὶ τῆς ἱστορίας ἀντιλήψει καὶ τῇ μεθόδῳ αὐτῆς. Ἰδιαιτέρως ἡ διαμόρφωσις, ἣν προσέλαβεν ἡ κοινωνιολογία ἐν Γαλλίᾳ εἰς τοὺς μετὰ τὴν ἐπανάστασιν χρόνους παρὰ τὰς διαφόρους ἀπόψεις, ἐφ' οὗ ἀναχωροῦνται αἱ κυκλίαι περὶ αὐτῆς θεωρίαι, προξίδει σαφῶς τὸν χαρακτῆρα τοῦτον. Τὸ κέντρον τῶν συστημάτων τούτων κτείνει ἡ θεωρητικὴ ἔρευνα τῆς μέχρι τότε ἱστορικῆς

1) Ὑπὸ τοῦ W. W u n d t l. ὁ. (Logik σελ. 461—473 τὰ διάφορα κοινωνιολογικὰ συστήματα ἀνάγονται ὑπὸ τὰς ἐξῆς τέσσαρας κατηγορίας: α) ἡ βιολογικὴ θεωρία, β) ἡ κοινωνιολογικὴ περὶ τοῦ πολιτισμοῦ θεωρία, γ) ἡ τοῦ ἀγῶνος μεταξὺ τῶν φυλῶν καὶ κοινωνικῶν τάξεων καὶ δ) ἡ θεωρία τῆς ὑποταγῆς. Ἐκ τῶν συστημάτων τούτων κατὰ τὸν αὐτὸν Wundt τὰ μὲν τρία πρῶτα μετέχουσι τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, τὸ δὲ τελευταῖον φέρει χαρακτῆρα ψυχολογικόν. — Δεξιοδότην ἀνάλυσιν τῶν διαφορῶν κοινωνιολογικῶν συστημάτων ἰδὲ παρὰ τῷ P a u l B a r t h Philosophie der Geschichte κλπ. καὶ W e r n e r S o m b a r t die Soziologie.

ἐξελίξεως τῆς κοινωνίας, ἥτις ὑποτάσσεται ὑπὸ καθολικὸν νόμον τελο-  
λογικοῦ χαρακτήρος μὲ τρεῖς συνήθως ἐνδιαμέσους σταθμούς. ἐνθ' ἂν  
ἐτέρου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πορισμάτων περὶ τῆς κατεστημένης κοινωνικῆς  
ἐξελίξεως γίνεται ἡ ἀπόπειρα, ἵνα προδικασθῶσι καὶ αἱ ἐν τῷ μέλλοντι  
μεταβολαί.

2. Ἀνεξαρτήτως ὅμως πρὸς τὰ μεθοδολογικὰ προβλήματα, αἵτινα προέ-  
κυψαν διὰ τὴν ἱστορίαν ἐκ τῆς ἐπαφῆς, εἰς τὴν ἐτάθη πρὸς τὴν κοινωνι-  
ολογίαν καὶ τῶν ὁποίων ἡ ἔρευνα ἀφίπνεται ἐκτὸς προσοχῆς ἐνταῦθα ὡς  
μὴ σχετιζομένη πρὸς τὸ ὑπὸ πραγματείαν θέμα, ἀνάγκη νὰ ἐξετασθῇ  
ἐνταῦθα περὶ τοῦ πλάτους τῆς ἱστορίας προκειμένου, ἵνα εἴναι δυνατὸς  
ὁ συνταυτισμὸς τοῦ πλάτους τῆς ἱστορίας πρὸς τὸ τῆς κοινωνίας.

Ὅτι τὸ πλάτος τῆς ἱστορίας ὅσον νὰ ἐκτείνηται ἐπὶ τῆς ὅλης κοινω-  
νίας ὑπατηρήχθῃ κυρίως πρὸς κοινωνιολόγων καὶ φιλοσόφων. Ἰδιαίτε-  
ρως οἱ ὅπαδοι τῆς κοινωνιολογικῆς περὶ τοῦ πολιτισμοῦ θεωρίας (Comte  
Spencer, Druckheim) πρεσβεύουν, ὅτι ἡ πύριχολογία τῶν διηγε-  
κῶν μεταβολῶν τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως ἐκτελεῖ τὸ ἀντικείμενον τῆς  
ἱστορικῆς ἐρεύνης, τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἀπορροφωμένης καὶ συνταυ-  
τιζομένης μετὰ τῆς κοινωνιολογίας <sup>1)</sup>. Ὁ δὲ φιλόσοφος P. Barth τῆς  
φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας συνταυτίζει μετὰ τῆς κοινωνιολογίας ὡς ἀντι-  
κείμενον τῆς ἱστορίας θεωρῶν «τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν καὶ τὰς μετα-  
βολὰς αὐτῆς <sup>2)</sup>».

Ἀλλὰ καὶ ἱστορικοὶ ἐξ ἐπαγγέλματος ἐν εἶναι ξένοι πρὸς τὴν τοι-  
αύτην ἀποψιν. Οἷον ὁ Fustel de Coulanges «ἡ ἱστορία εἶναι ἡ ἐπι-  
στήμη περὶ τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν <sup>3)</sup>». Ὁ δὲ Ernst Bernheim στη-  
ριζόμενος κυρίως ἐπὶ τῆς ἀπόψεως τοῦ A. Schäffle, οὗ ἡ ἱστορία εἶναι  
ἐπιστήμη κοινωνικὴ καὶ τοῦ L. Wachser, ὅστις ὡς ἀποστολὴν τῆς  
ἱστορίας θεωρεῖ «νὰ ἐρμηνεύτῃ τὴν γένεσιν καὶ διαμόρφωσιν τῆς κοινω-  
νικῆς καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῶν γιγνομένων», τὸν ἐξῆς δίδει  
τῆς ἱστορίας ὁρισμὸν: «...ὡς τῆς ἐπιστήμης, ἥτις ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἔ-  
ρευναν τῶν γεγονότων τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ πραγματικῇ αὐτοῦ ὡς ὄν-  
τος κοινωνικοῦ <sup>4)</sup>». Πρὸς τὴν ἀποψιν ταύτην τοῦ Bernheim ἐγγὺς ἵστα-  
ται καὶ ὁ ἐν Βιέννῃ ἱστορικὸς W. Bauer: «ἡ ἱστορία εἶναι ἡ ἐπιστήμη,  
ἥτις ζητεῖ νὰ περιγράψῃ καὶ ἐρμηνεύτῃ τὰς ἐμφανίσεις τοῦ ἀνθρωπίνου

1) Πολ. W. Wundt Logik, σελ. 457—476.

2) P. Barth Philosophie der Geschichte als Soziologie, 2 έκδ. 1892  
Leipzig σελ. 4.

3) Fustel de Coulanges Histoire des institutions politiques  
de l'ancienne France, 1889 Paris σελ. IV.

4) E. Bernheim Lehrbuch der historischen Methode und Phi-  
losophie der Geschichte, 5 καὶ 6 έκδ., Leipzig 1908, σελ. 9.

νου βίου, ἐφ' ὅσον κρίνεται περὶ μεταβολῶν, τὰς ὁποίας συνεπάγεται ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν κοινωνίαν : 1) Τῆς αὐτῆς γνώμης εἶναι καὶ οἱ ἄλλοι ἱστορικοὶ Ch. Seignobos, Ch. Langlois 2) καὶ A. Χένπορ 3), ὅστις τὰ γεγονότα διαδοχῇ θεωρεῖ ὡς τὸ περιεχόμενον τῆς ἱστορίας, ἐφ' ὅσον ταῦτα εἶναι καὶ κοινωνικὰ συγχρόνως.

Λεξιόλογος ὅμως διὰ τὴν κοινωνίαν εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν ὄργανον τῆς παραγωγῆς, διαδόσεως καὶ διαμορφώσεως τοῦ πολιτισμοῦ, ἡ ἱστορία ἡ ἔχουσα ἀνακείμενον αὐτῆς τὴν ὅλην κοινωνίαν ἀνάγκη νὰ ἐκταθῇ ἐπὶ πάντας τοὺς χώρους τοῦ τε ὕλικου καὶ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, θρησκείαν, γλῶσσαν, δίκαιον, κράτος, τέχνην κλπ. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ τὰ ἐπιχειρήματα, ἅτινα ἀντιτάχθησαν παρὰ τῆς πολιτικῆς σχολῆς ἐναντίον τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἰδίως τὰ ὑπὸ στοιχ. β', γ' καὶ δ'. ἰσχυροῦσι καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τὴν ἐκτείνουσιν τὴν ἐρευνᾶν αὐτῆς ἐπὶ τῆς ὅλης κοινωνίας.

Ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλον λόγον : ἡ ἱστορία ἡ ἐκτείνουσα τὸ πλάτος αὐτῆς ἐπὶ τῆς ὅλης κοινωνίας κατευθύνει κατ' ἐξοχὴν τὴν προσοχὴν αὐτῆς ἐπὶ τὰς ὁμαδικὰς ἐμφανίσεις, ἐπὶ τὴν ἐξεικόνισιν τῶν σκέψεων καὶ κινήσεων τῶν ὁμάδων. Ὁ χῶρος, ὅστις ἀφίνεταί διὰ τὴν δράσιν τοῦ ἐπὶ μέρους ἀτόμου ἀποστενοῦται ὑπερβολικῶς, τὸ δὲ μεγαλύτερον μέρος τῆς ἱστορικῆς ἐκθέσεως πληροῦσιν αἱ κινήσεις τῶν ὁμάδων. Οὕτω μετὰ τοῦ ζητήματος περὶ τοῦ πλάτους τῆς ἱστορίας συνδέεται καὶ τὸ περὶ τοῦ περιοχόμενου αὐτῆς καθ' ὅλην καὶ τὸ τῆς σχέσεως τοῦ ἐπὶ μέρους ἀτόμου πρὸς τὴν ὁλότητα.

### III

1. Ἐξετάθησαν ἤδη τὰ σπουδαιότερα ἐκ τῶν ἐπιχειρημάτων, ἅτινα ἀντιτάχθησαν ἀναφορικῶς πρὸς τὸ ζήτημα : ἂν ἡ κοινωνία, τὸ κράτος ἡ ὁ πολιτισμὸς δύνανται ν' ἀποτελέσωσι τὸ πλάτος τῆς ἱστορίας καὶ τὴν ἀρετηρίαν τῆς ἐρεῦνης αὐτῆς. Πρὸς ἐπίλυσιν ὁμως τοῦ προβλήματος, ὅπερ ἀπασχολεῖ ἀνεκδοχῇ, ἀνάγκη νὰ ἐρευνηθῇ προηγουμένως ἡ φύσις τοῦ κράτους, τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἀναζητηθῇ ἡ μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουσα τυχὸν σχέση, διότι μόνον διὰ τοῦ τρόπου τούτου θέλει καταστῇ δυνατὴ ἡ μόρφωσις σαφοῦς ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου γνώμης.

1) W. Bauer Einleitung in das Studium der Geschichte, 1921 Tübingen σελ. 18.

2) Ch. Langlois et Ch. Seignobos. Introduction aux études historiques, 2 ἔκδοσις 1905 Paris.

3) A. D. Χένπορ. La théorie de l'histoire, 2 ἔκδ., 1906 Paris, σελ. 308 κ. ε.

Τὸ κράτος εἶναι μίᾱ ἐκ τῶν πολλῶν μορφῶν ὁργανώσεως <sup>1)</sup> τῆς ἀν-

1) Τὰ κοινωνικά φαινόμενα δύνανται νὰ διαιρεθῶσιν εἰς δύο κατηγορίας : α) κοινωνικαὶ ὁργανώσεις ἢ ἐνώσεις καὶ β) κοινωνικαὶ ὁμάδες ἢ τάξεις. Ἀμφότεραι αἱ κατηγορίαι αὗται λογικῶς καὶ ἐμπειρικῶς σαφὲς δυνάμει νὰ διακριθῶσιν ἀπ' ἀλλήλων εἶναι οἱ δύο τρόποι, καθ' οὓς ἀναλύεται ἡ κοινωνία, ὡς βάσις δὲ τῆς διαιρέσεως ταύτης χρησιμεύει τὸ γεγονός, ὅτι τὰ κοινωνικά φαινόμενα κέκμηται ἢ μὴ ὁργανώσιν.

α) Ἡ οἰκογένεια, ἡ κοινότης, τὸ κράτος, μία ἐμπορικὴ μετοχικὴ ἐταιρεία, εἰς σύλλογον ἐπιστημονικὸς εἶναι κοινωνικαὶ ὁργανώσεις ἢ ἐνώσεις, τ. ἔ. κέκμηται ἰδιαιτέρα ὅργανα τεταγμένα, ἵνα ἐξ ὀνόματος τοῦ ὅλου ἐνεργῶσι. Νοούμεν δὲ ὑπὸ τὸ ὄνομα ὅργανα : μέρος ἐνὸς ὅλου, ὅπερ διὰ τοῦτο ἐνεργεῖ ἐν ταῦθα εἶναι ἀδιάφορον, ὅτι κατ' ἐντολήν καὶ ἐπὶ τῇ βάσει πληρεξουσίου τοῦ ὅλου τὸ μέρος ἐνεργεῖ. ἡ οὐσία συνίσταται μᾶλλον εἰς τὸ ἐξῆς : ὅτι ὁρισμέναι ἐκ τῶν πράξεων τοῦ μέρους ὡς πράξεις τῆς ὁλότητος ἐπιτελοῦνται καὶ θεωροῦνται. Ἡ προϋπόθεσις διὰ τὴν ὑπαρξίν ὁργανωμένων ἐνώσεων εἶναι σχετικῶς σταθερά : ἐξωτερικὸς ἀφορισμὸς τοῦ κύκλου τῶν ἀντικρίσεων εἰς αὐτὴν προσώπων, ἐκτός δὲ τούτου καὶ σύνδεσμος ψυχικῆς φύσεως, δυνάμει τοῦ ὁποίου ἡ ὁλότης συνεχέται καὶ ὡς τοιαύτη ἐξωτερικῶς παρίσταται. Εἶναι δὲ ὁ σύνδεσμος οὗτος : ὁ σκοπὸς ἢ οἱ σκοποὶ, τοὺς ὁποίους ἡ ἐνωσις ἐν τῇ ιδιότητι αὐτῇ ταύτῃ ἐκιδίδωκε. — Αἱ κοινωνικαὶ ἐνώσεις ἢ ὁργανώσεις κατὰ τὴν φύσιν αὐτὴν θεωρούμεναι εἶναι : φυσικαὶ ἢ τεχνηταί, τῶν δευτέρων γεννώμενη διὰ συμβάσεως τῶν ἀπαρτιζόντων αὐτὰς προσώπων ἡ οἰκογένεια, ἡ πατρια λ.χ. ἢ ἐπ' ἐνός, μία ἐμπορικὴ ἢ ἐπαγγελματικὴ ἐνωσις ἐφ' ἑτέρου. Αἱ φυσικαὶ ἐνώσεις φέρουσι συγχρόνως καὶ χαρακτῆρα καταναγκαστικόν, ἐφ' ὅσον ὁ ἐπὶ μέρους ἄνθρωπος ἐισέρχεται εἰς αὐτὰς οὐχὶ οἰκιοθελῶς, ἀλλ' ἀναγκαστικῶς ὡς ἐντὸς αὐτῆς γεννώμενος. Ἀντιθέτως αἱ τεχνηταὶ ἐνώσεις δύνανται νὰ μεταρρυθμίσωσιν ἐλευθέρου ἢ καταναγκαστικοῦ χαρακτῆρος ἀναλόγως τῶν ἰδιαιτέρων συνθηκῶν, ἐφ' ὅς ἐλαβον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν καὶ παραιτέρω ἐξηλίχθησαν. Οὕτως τὸ κράτος, — ἐφ' ὅσον ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ εἶναι τεχνητὴ — δύνανται νὰ γεννηθῇ δι' ἐλευθέρως συμβάσεως τῶν ἀπαρτιζόντων αὐτὸ ἢ καὶ διὰ καταναγκασμοῦ ὁμοίως μία ἐνωσις οἰκονομικὴ ἢ ἐμπορικὴ — ἐνώσεις δηλ. τεχνητῆς φύσεως — δύνανται κατὰ τοὺς ἰδιαιτέρας ὁρους τῆς συστάσεως αὐτῶν νὰ μετέχουσιν ἐλευθέρως ἢ καταναγκαστικῶς χαρακτῆρος, ἢ λαβοῦσαι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ὡς ἐνώσεις καταναγκαστικαὶ καὶ μεταστῶσιν ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ χρόνου εἰς ἐλευθέρως ἢ καὶ πάνταλιν. — Δεδομένου δὲ, ὅτι πᾶσι ἐνώσις ἢ ὁργάνωσις κοινωνικὴ συμπεριλαμβάνει πολλότητα ἀνθρώπων, ἐν τῇ τῷ τρόπῳ τῆς ὁργανώσεως αὐτῆς ὑπάρχουσα τρεῖς δυνατότητες : ἡ ἐνεργοῦσι πάντες ὁμοῦ, ἡ ἐξ ὀνόματος καὶ κατ' ἐντολὴν πάντων κλειόντες, ἡ καὶ ἐν μόνον πρόσωπον. Ὑπάρχουσι ἐν ἄλλαις λέξεσι τριῶν εἰδῶν ἅμας ὅργανα πάσης κοινωνικῆς ἐνώσεως : ἡ ὁλότης, κλειονότης προσώπων, ἡ καὶ ἐν μόνον πρόσωπον καὶ ἡ μορφή κατὰ ταῦτα τῆς ὁργανώσεως πάσης ἐνότητος φέρει χαρακτῆρα δημοκρατικόν, ἀριστοκρατικόν ἢ μοναρχικόν. Ὅτι ὑπάρχουσιν καὶ ἐνδιάμεσοι μορφαὶ ὁργανώσεως τῶν κοινωνικῶν ἐνώσεων γεννηθῆναι διὰ μίξεως ἐκ τῶν τριῶν θεμελιωδῶν, τὸ τοιοῦτον εἶναι πρόδηλον Πρβ. σχετικῶς Fr, Tönnies (Gemeinschaft und Gesellschaft 1887 Leipzig) καὶ Hermann Kantorowicz, (der Aufbau der Gesellschaften in Hauptproblemen der Soziologie, Erinnerungsgabe an Max Weber 1923 München τόμ. I σελ. 79 κ. ἐξῆς).

β) Ὑπάρχουσιν ἐφ' ἑτέρου καὶ κοινωνικά φαινόμενα, δέοντα στεροῦνται μὲν πάσης ὁργανώσεως, ἡ ἀποუδαιότης ὅμως αὐτῶν διὰ τὸν κοινωνικὸν βίον εἶναι ὑψίστη. Εἶναι ἀπλάι ὁμάδες ἢ τάξεις κοινωνικαί, οὕτως οἱ δούλοι τῆς

ἠρωκείης κοινωνίας ἔχουσα τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐν τῇ ὁρμῇ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ κοινωνεῖν, ὡς παρετήρησεν ἡδὴ ἐνωρίς ὁ Ἀριστοτέλης· «ὅτι δὲ πολιτικὸν ὁ ἄνθρωπος ζῆν πάσης μελέτης καὶ παντὸς ἀγαλαίου ζῆου μᾶλλον ὀθλόν». <sup>1)</sup> Διακρίνεται δὲ ἡ κρατικὴ ὁργάνωσις ἀπὸ τῶν λοιπῶν κοινωνικῶν ὁργανώσεων διὰ τοῦ σκοποῦ τοῦ κράτους, ὅστις ἀντιστοιχῶν πρὸς τὴν συγγενὴ εἰς τὸν ἀνθρώπον ὁρμὴν πρὸς τὸ κοινωνεῖν συνίσταται· εἰς τὴν ἐξέωσιν, ἣν προβάλλει τὸ κράτος πρὸς ἀνάσκησιν τῆς ὑπάτης ἐξουσίας διὰ τῆς ἐφαρμογῆς μέσων ἐξωτερικῆς συνάμειος ἐπὶ σκοπῷ ρυθμίσεως τῆς ὁλότητος τῶν σκοπῶν, εὖ· ἐπιδιώκουσι τὰ ἐν αὐτῇ πρόσωπα καὶ ἐνώσεις παντὸς εἶδους καὶ ἐξομαλύνσεως τῶν συγκρούσεων καὶ διαφορῶν, αἵτινες δύνανται ἐντεθεν νὰ προκύψωσιν. Ὅπως τὸ κράτος, οὕτω καὶ πᾶσα ἄλλη κοινωνικὴ ὁργάνωσις, ἡ οἰκογένεια λ. χ., μία ἐπιστημονικὴ, ἡ ἐμπορικὴ μετοχικὴ εἰσαίρεσις ἀπορρεῖ ἀπὸ τινος ἐμπόρου εἰς τὸν ἀνθρώπον ὁρμῆς· ἡ οἰκογένεια ἀπὸ τῆς γενετηρίου, ἡ ἐπιστημονικὴ εἰσαίρεσις ἀπὸ τῆς ὁρμῆς πρὸς τὸ εἰδέναι, ἡ μετοχικὴ ἐμπορικὴ εἰσαίρεσις ἀπὸ τῆς ὁρμῆς πρὸς τὸ κέρδος κλπ. Ἀντιστοιχῶς δὲ πρὸς τὰς ὁρμὰς ταύτας, εἰς αὐτὰς ἐκτείνει τὴν ἀρχὴν αὐτήν, θέτουσιν εἰς ἐκτάς αἱ διάφοροι αὗται κοινωνικαὶ ὁργανώσεις ἰδίους σκοπούς, τῶν ὅποιων ἐπιδιώκουσιν τὴν πραγμάτωσιν. Κατὰ τοῦτο ὅμως διακρίνεται ὁ σκοπός, ὃν θέτει τὸ κράτος εἰς ἐκτὸ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς λοιπὰς ὁργανώσεις· ὅτι οἱ σκοποὶ τῶν τελευταίων εἰναι ἐπὶ μέρους ἢ ἀθροισμα σκοπῶν ἐπὶ ὅρι-

δοχαίας ἐποχῆς, ἡ γεωργικὴ ἢ ἡ ἐργατικὴ τάξις μιᾶς χώρας, ἡ ἐκτενέστερα δὲ ὅμας τοῦ τύπου τοῦτον, εἰ καὶ ἡ χυλαρώτερά, εἶναι ἡ ἀνθρωπότης ἐν τῇ ὁλότητι αὐτῇ, ἡ ἀνθρωπότης κοινωνία. Χαρακτηριστικὸν τῶν τοιούτων κοινωνικῶν διατάξεων ἡ ἐξέωσις εἶναι, ὅτι καὶ ἀντίθετον πρὸς τὰς κοινωνικάς ὁργανώσεις ἡ ἐνώσεις στεροῦνται ἐπὶ τῆς ὁργανώσεως καὶ παντὸς ἐξωτερικοῦ σταθεροῦ ἀφορισμοῦ τοῦ κύκλου τῶν ἀπειριζόντων αὐτὰς προσώπων. Ὅτι συνέχει τοὺς εἰς τὴν αὐτὴν ὁμάδα ἢ τάξιν ἀνήκοντας καὶ γεννᾷ τὴν παράστασιν τῆς ἐκτενέστερας αὐτῶν, εἶναι μᾶλλον στοιχεῖον ψυχικόν, τ. ἔ. ἡ παράστασις τῆς κοινῆς αὐτῶν θέσεως καὶ τὸ κοινὸν συμφέρον, ὅτερο προσαίρεται εἰς τὰ μέλη τῆς ὁμάδος.

Ἡ μετὰ ταῦτα ἀπὸ τῆς μιᾶς κατηγορίας εἰς τὴν ἄλλην, θεωρητικῶς εἶναι νοητὴ, ἀν καὶ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ παρεμβάλλωνται εἰς τὴν τοιαύτην μετὰστασιν κωλύματα ποικίλης φύσεως· ὥρισμένη δὲ κοινωνικὴ ὁμάς ἢ τάξις δύναται καταλλήλως ὁργανομένη νὰ μεταστῇ εἰς ἑνωσιν κοινωνικὴν ἢ καὶ τάντακλειαν ἑνωσιν κοινωνικὴν εἴτε ὑπὸ τὴν βίαν, ἣν τὸ κράτος ἀσκεῖ, εἴτε διότι ἐν αὐτῇ φέρεται τὰ σπέρματα τῆς διωλύσεως, καταχρεῖ μεθισταμένη εἰς κοινωνικὴν ὁμάδα. Περαιτέρω εἶναι νοητὸν καὶ ὑπὸ τῆς πραγματικότητος πολλὰχὺς διαπιστοῦναι, ὅτι πρὸς ἐκπροσώπησην τῶν συμφερόντων μιᾶς ὥρισμένης κοινωνικῆς ὁμάδος ἢ τάξεως, σχηματίζονται ἐντὸς αὐτῆς εἰδικαὶ ὁργανώσεις, οἵτινες ὅμως δὲν συμπεριλαμβάνουσι πάντα τὰ μέλη τῆς ὁμάδος ταύτης· λ. χ. ἐντὸς τῆς γεωργικῆς ἢ τῆς ἐργατικῆς τάξεως λαμβάνουσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν μία ἢ πλείονες ὁργανώσεις πρὸς ἐκπροσώπησην τῶν συμφερόντων αὐτῆς.

1) Ἀριστοτέλης Πολιτικά Α, 2, 10

σμένα αντικείμενα κατευθυνόμενοι, ἐνῷ ὁ τοῦ κράτους εἰναί τὸ σύνολον τῶν σκοπῶν, οὓς ἐπιδιώκουσι τὰ ἐν αὐτῷ άτομα καὶ αἱ ποικίλαι κοινωνικαὶ ὁμάδες καὶ ἐνώσεις. Δὲν πρέπει βεβαίως ἐκ τούτων νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι τὸ κράτος ὡς ὁργάνωσις κοινωνικὴ θεωρεῖ τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ ἐγκειμένην εἰς τὴν σύγχρονον ἐπίτευξιν τῶν ἐπὶ μέρους σκοπῶν, οὓς ἐπιδιώκουσι τὰ εἰς αὐτὸ ἀνήκοντα άτομα, κοινωνικαὶ ὁμάδες καὶ ἐνώσεις. Δυνατὸν κατὰ τὰς περιστάσεις ἐπὶ τὸν ἕνα ἐκ τῶν σκοπῶν τούτων ν' ἀποδώσῃ σπουδαιότητα καὶ ἐξάρχῃ ὑπὲρ τοὺς ἄλλους ἐπιζητοῦν τὴν ἐπίτευξιν αὐτοῦ, τὸ ἐξῆς ὅμως παραμένει πάντοτε σπουδαῖον διὰ τὴν οὐσίαν τοῦ κράτους: ὅτι τὸ κράτος ἐξελίκεται ἐκ τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων, νὰ βυθιμῇ τὰς ἀντιθέσεις καὶ αἰρῇ τὰς συγχρούσεις, αἰτνες μεταξὺ τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ, τῶν ποικίλων κοινωνικῶν ὁργανώσεων καὶ τάξεων ἐν τῇ ἐπιδιώξει τοῦ ἰδιαιτέρου σκοποῦ ἐκάστων καὶ τῇ ἐκανοποίησιν τῆς ἀναπτοίχου ὁρμῆς ἐνδέχεται ν' ἀναφυῶσι καὶ πράγματι ἀναφύονται.

Ἐδαφος, λαὸς καὶ δύναμις δὲν εἶναι ἀπόλυτον κριτήριον τῆς οὐσίας τοῦ κράτους. Δύναται νὰ νοηθῇ κράτος καὶ ἄνευ τῆς ὑπάρξεως ἐνικίου καὶ τοπικῶς ἀφωρισμένου χώρου, ὥπως λ. χ. εἰς τοὺς πλανωμένους ἀπὸ τόπου εἰς τόπον νομάδας πρὸς ἀναζήτησιν νέας κατοικίας κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς τοῦ ἔτους, ὅπως συνέδη εἰς τοὺς Ἀθηναίους τῷ 480 διὰ τῆς ἐκκένωσεως τῆς Ἀττικῆς ἐπὶ τῇ προσέγγισι τῶν Περσῶν. Ἐπίσης ἐμοιογένεια ἐθνικὴ ἢ ὁρισμένος ἀριθμὸς πληθυσμοῦ εἶναι προϋπόθεσις οὐχὶ ὅμως καὶ χαρακτηριστικὸν τῆς οὐσίας τοῦ κράτους· ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρωμεν τὴν σημερινὴν Ἑλβετίαν, τὴν ποικίλην ἐθνικὴν σύνθεσιν τῆς νέως Αὐστροουγγρικῆς μοναρχίας ἂν ἐνός, τὰ μικρὰ κράτη τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, τὴν Ἑλληνικὴν πόλιν, τὰ τῆς Ἰταλίας κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀναγεννήσεως. Ἀλλὰ οὐδὲ ἡ παρουσία δυνάμεως ὀλικῆς προσδίδει τὴν ἰδιότητα ταύτην, διότι καὶ ὁ στρατὸς κέντηται δυνάμει χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι κράτος. Βεβαίως ἡ ὑπαρξὶς εὐνοϊκῶς ἀφωρισμένου χώρου δι' ὅριων φυσικῶν, θαλάσσης, ποταμῶν, ὄρεων κλπ., ἡ ἐδαφικὴ αὐτάρκεια, ἐκζηλουμένη εἰς τὴν ἐπάρκειαν τῆς ἐκτάσεως τοῦ κρατικοῦ χώρου, εἰς τὴν ἐξασφάλισιν ἐλευθερίας κινήσεως ἐντὸς αὐτοῦ καὶ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ συνεχὴν ἢ ἀριθμητικὴν ὑπεροχὴν τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἡ ἐθνικὴ ἐμοιογένεια, τὸ ἐθνικὸν κράτος, ἐν τῷ ὅποιῳ ὁργάνωσις ἐσωτερικὴ καὶ οἰκειότης ἐθνικὴ τοῦ πληθυσμοῦ συνημμένα εἰς τὴν αὐτὴν προσωπικότητα, ἡ ὡς θὰ ἡδύνατό τις νὰ εἴπῃ κράτος καὶ ἔθνος ὡς ἀνὴρ καὶ γυνὴ εἰς ἕνα νομον συζυγίαν συνηνωμένοι· ἡ παρουσία δυνάμεως κραταιᾶς εἰς χεῖρας τοῦ κράτους. Πάντα ταῦτα εἶναι ὅροι πλεονεκτικοὶ διευκολύνοντες τὴν διεκτῆρησιν καὶ ἐξραίωσιν ἐνός κράτους, εἶναι τὸ ἰδεώδες,

πρὸς τὸ ὅποιον τείνει ἡ πολιτικὴ ἐξέλιξις, οὐδαμῶς ἔμως στοιχεῖα ἀπόλυτα τῆς οὐσίας αὐτοῦ.

Πρὸς διευκρίνησιν τῆς οὐσίας τοῦ κράτους οὐκ ὀλίγον συμβάλλεται ἡ γνῶσις τῆς προελεύσεως αὐτοῦ. Εἰς τὰς ποικίλας περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου θεωρίας δὲν θέλομεν εἰσελθεῖ ἐνταῦθα τοσοῦτο μᾶλλον, καθόσον αἱ θεωρίαι αὗται ἀπὸ διαφόρου ἀναχωροῦντι ἀρχῆς ἐν πολλοῖς ἀντιφάσκουσιν πρὸς ἀλλήλας. Εἶναι γνωστὴ ἡ θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους, καθ' ἣν τὸ κράτος, ἡ τέλειος πόλις, προήλθεν ἐκ τῆς ἐνώσεως πλειόνων κομῶν καὶ αὗται ἐκ τῆς ἐνώσεως πλειόνων οἰκῶν: «ἐκ μὲν οὖν τῶν δύο κοινωνιῶν οἰκία πρώτη» <sup>1)</sup> καὶ «ἡ δὲ ἐκ πλειόνων κομῶν κοινωνία τέλειος πόλις». <sup>2)</sup> Κατὰ δὲ τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ φυσικοῦ δικαίου τοῦ 18' αἰῶνος τὸ κράτος ἐγεννήθη διὰ συμπέσεως ἐλευθέρων τῶν ἀποτελούντων αὐτὸ προσώπων· εἶναι ἡ γνωστὴ θεωρία περὶ γενέσεως τοῦ κράτους διὰ κοινωνικῆς συνθήκης (contrat social). Θετικῶς δύναται νὰ λαχθῶσι τὰ ἐξῆς μόνον ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ κράτους. Τὸ κράτος ὑπάρχει ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐπὶ κεφαλῇ τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως. «Πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὸ κράτος ὅχι μόνον ἀφηρημένως ἀλλὰ καὶ ἱστορικῶς ὡς τὴν πρωτόγονον μορφήν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, ἀκριβῶς ὡς τὴν ἐνωσιν ἐκείνην, εἰς ἣν ἀντιστοιχεῖ ἡ ἀγέλη τῶν ζώων καὶ ἡ τις κατὰ τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἶναι παλαιότερα ἢ τὸ ἀνθρώπινον γένος, οὗτινος ἡ ἐξέλιξις ἐν αὐτῇ καὶ δι' αὐτοῦ κατέστη δυνατὴ». <sup>3)</sup> Εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῆς γνώμης ταύτης κεῖθαι τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἀνθρώπος λόγῳ τῆς σωματικῆς αὐτοῦ διαπλάσεως καὶ τῆς σχετικῆς ἐλλείψεως παρ' αὐτῷ ὀργάνων προσφυῶν, ἵνα ἀναλάβῃ καὶ διεξαγάγῃ κατὰ μόναν τὸν ἀγῶνα πρὸς τὴν περιβάλλουσαν φύσιν καὶ τὰ ζῷα, ἐχρειάσθη νὰ ζήσῃ κατὰ ὁμάδας ἀπηρτισμένας· ἡ ἐπὶ μέρους οἰκογένεια δὲν ἦτο ἱκανή. ἵνα ἀναλάβῃ τὸν ἀγῶνα τούτον εἰς τὴν βῆσιν τοῦ πατρὸς ἀφαιμένη δεδομένου μάλιστα, ὅτι τὰ τέκνα χρῆζοντο μακρᾶς θεραπείας, μέχρις οὗ ἐξιχθῶσιν εἰς αὐτοτελεῆ ὑπάρξειν. Οἰαδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ ὄνομα τῶν τοιούτων πρωτογόνων ἐνώσεων, ὁρῶν, γένος, πατριὰ κλπ., πάντως πρόκειται παρ' αὐταῖς περὶ ἐνώσεων ἐξικνουμένων ἐπέκεινα τῶν ὁρίων τῆς οἰκογενείας, οὐχὶ περὶ ὁργανώσεων ἀπλῶν, ἀλλὰ περὶ ὁργανώσεων, ἐν αἷς, εἰ καὶ ὑποτυπωδῶς, περιέχονται τὰ γνωρίσματα τῆς ἐννοίας τοῦ κράτους.

Θεωρητικῶς τὸ κράτος κατ' ἀκολουθίαν τῆς εὐρύτητος τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ συνισταμένου εἰς τὴν ὁλότητα τῶν σκοπῶν, τοὺς ὁποίους ἐπιδιώκει αὐτὸ ἐν αὐτῷ ἔτομ, κοινωνικαὶ τάξεις καὶ ἐνώσεις δύναται νὰ θέτῃ εἰς ἐκ τὸ σκο

1) καὶ 2) Ἀριστοτέλους Πολιτικά Α, 2, 8 καὶ 8.

3) Ed. Meyer Geschichte des Altertums 1910 Stuttgart und Berlin 46μ. Α μέρος Α' σελ. 11.

πρὸς εἰδικούς πάσης φύσεως, πρὸς πραγματοποιήσιν τῶν ὁποίων τείνει. Πράγματι δὲ ἡ πείρα διδάσκει, ὅτι τὰ ἱστορικά κράτη θέτουν εἰς ἑαυτὰ σκοποὺς πάσης φύσεως, θρησκευτικῆς, ἠθικῆς, οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς, ἐκπολιτιστικῆς κλπ. Βλέπεις ἐθνικαὶ ἢ κατακτητικαὶ λ.χ., ἢ ἀνάπτυξιν καὶ ἐνίσχυσιν τῶν μαχίμων δυνάμεων τοῦ κράτους, ἢ διαπρύτμισιν τῆς ἐκπαιδεύσεως ἐπὶ νέων ἀρχῶν, ἢ προαγωγὴν ἐνδὸς κλάδου τοῦ ἐμπορίου, τῆς βιομηχανίας, ἢ τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς κλπ. πάντα τούτα εἶναι σκοποὶ εἰδικοί, πρὸς ἐπίτευξιν τῶν ὁποίων διαδοχικῶς ἢ συγχρόνως κατὰ λόγον τῆς γεωγραφικῆς αὐτῶν θέσεως, τῆς ἐθνικῆς συνθέσεως, τοῦ βαθμοῦ τοῦ πολιτισμοῦ, ὃν κέκτηται κλπ., τείνουσι τὰ κράτη. Ἡ θεωρητικῶς ὁμῶς νοητὴ συγκέντρωσις εἰδικῶν σκοπῶν πάσης φύσεως καὶ ἡ σύγχρονος ἐπίδωξις αὐτῶν ἐκ μέρους τοῦ κράτους ἐν τῇ πράξει δὲν ἀπαντᾷται, πλην ἐξαίρεται κατὰ τὰ πρῶτα στάδια τῆς ἀναπτύξεως τῶν κρατῶν μέχρις ὠριζομένου βαθμοῦ καὶ εἰς περιστάσεις κρίσεως, ὅπως λ.χ. κατὰ τὸν παγκόσμιον πόλεμον, ὅ,τι ἀπορροῖ τὴν οἰκονομικὴν ἐλευθερίαν. Ἀλλὰ καὶ ἄλλως ἡ τοιαύτη συγκέντρωσις εἰδικῶν σκοπῶν ἐκ μέρους τοῦ κράτους ἐπ' ἀπειρον καὶ συστηματικῶς ἐπιτηδευμένη ἀπειλοῦσιν ἀπορροφήσῃ τὴν πρωτοβουλίαν τῶν ἐν τῷ κράτει ἀτόμων καὶ κοινωνικῶν ἐνώσεων καὶ δεσμεύσῃ τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν, δὲν θὰ ἦτο εὐκταία, δεδομένου, ὅτι μόνον εἰ λαοὶ ἔκλεινι γοργότερον ἐκπολιτιστικῶς ἐξελλίσσονται, παρὰ τοῖς ὁποίοις τὸ κράτος ἀφίνει ἐλευθερίαν κινήσεως εἰς τοὺς ἰδιώτας καὶ τὰς κοινότητας ἐν αὐτῷ κοινωνικὰς ὁργανώσεις.

Εἶναι ὁρῶς πρόδηλον, ὅτι ἡ παρὰ τοῦ κράτους ἐκχωρουμένη, ἐλευθερία ἐκχωρεῖται ἀναλόμασι τῆς ἀσφαλείας καὶ ὑπάρξεως αὐτοῦ, δεδομένου, ὅτι μετὰ τοῦ βαθμοῦ, καθ' ὃν ἐπέρχεται ἡ χειραφέτησις τῶν ἐπὶ μέρους ἀτόμων καὶ κοινωνικῶν ὁργανώσεων ἀπὸ τοῦ κράτους, μειοῦται ἡ δύναμις αὐτοῦ ὡς δεσμοῦ συνεκτικοῦ τῶν ἐπὶ μέρους. Καὶ εἶχε μὲν ἀληθές, ὅτι τὸ κράτος ὡς ἀντίρροπον τῇ ἐκχωρουμένῃ ἐλευθερίᾳ ἔχει εἰς χεῖρας αὐτοῦ ὅπλα κραταιά, τὰ ὅποια δύναται νὰ στρέψῃ κατὰ τῶν ἐναντίων τάσεων, αἵτινες ἐνδέχεται ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ ν' ἀναφυῶσιν ἢ ἄφ' ἐνὸς ἢ ὁρμῆς, ἐξ ἧς τὸ κράτος ἀπορρέει, εἶναι ἀρκούντως ἱσχυρὰ ἐν στείχως ἀναγκάζουσα τοὺς ἀνθρώπους εἰς συνοχὴν καὶ συσπείρωσιν περὶ αὐτό, διότι ἄλλως θὰ ἦσαν ἐκτεθειμένοι εἰς τὸν ὀλεθρον καὶ τὴν καταστροφὴν ἢ ἀπ' ἐτέρου ἢ ἀποστολῇ τοῦ κράτους. Ἰνα ἐπεμδαίμῃ εἰς τὸ θέατρον τῆς ἐλευθέρου κοινωνικῆς δράσεως ρυθμίζον τὰς ἀντιθέσεις καὶ θαλύον τὰς συγκρούσεις, αἵτινες προκύπτουσι, διὰ τῆς χρήσεως μέτρων βίας, ὅπου ἡ ἀνάγκη ἀπαιτεῖ τοῦτο. Ἡ ὁρμῆς, ἐξ ἧς τὸ κράτος ἀπορρέει, καὶ τὸ δικαίωμα, ἵνα ἐπεμδαίμῃ ὡς ρυθμιστὴς τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων καὶ συγκρούσεων, εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, ἡ ἐνεργὸς καὶ ἡ ἐφεδρικὴ δύναμις τοῦ κράτους ἢ προφυλάσσουσα ἀπὸ παντὸς κινδύνου, ὅστις ἤθελεν

ἀπειλήσει αὐτό. Παρὰ ταῦτα ὁμοῦς ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι ὁρμαί, ὥπως λ.χ. ἡ ὁρμή πρὸς τὸ κέρδος, πάθη καὶ παραστάσεις θρησκευτικαί, αἵτινες κινεῖται τὰς μάζας καὶ τὰ ἔτομα ἰσχυρότερον καὶ ἁμεσώτερον ἢ ἡ κρατική ὁρμή παρέχουσαι εἰς τὰς ἐνώσεις, αἵτινες ἀπ' αὐτῶν ἔχουσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν διάρκειαν καὶ ἰσχύν. Ὁ σκοπὸς τοῦ κράτους εἶναι μὲν ἡ ὁλότης τῶν σκοπῶν καὶ ἡ διαρκὴς τήρησις τῆς ἰσορροπίας μεταξὺ αὐτῶν, οὗδεῖς ὁμοῦς δύναται νὰ παραγνωρίσῃ, ὅτι καὶ εἰσοσθέντες ἄλλος σκοπὸς ἐν ταῖς ὁρμαῖς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἔχων τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ καὶ εἰς τῶν ἀτόμων καὶ κοινωνικῶν ομάδων εἰσδύων καὶ κινῶν αὐτὰς καθίσταται ἑλαττήριον ἀκατανικήτου θαλήτηρος, πρὸ τοῦ ὁποίου πᾶσα ἀποφῆς ἐπὶ τὸν σκοπὸν τοῦ κράτους ἀτονεῖ. Ἀπ' ἐτέρου αὐτὴ ἡ ἀρμοδιότης τοῦ κράτους, ἵνα ἀσπῇ βίαν, προκειμένου ν' ἀποκωλύσῃ ὑπερδοσίας ἐν ταῖς τάσεσιν ἰσχυρῶν προσώπων καὶ κοινωνικῶν ομάδων ὕψινα μὲν νὰ διατηρᾷ τὴν κοινωνικὴν ἰσορροπίαν, μαρτυρεῖ ἐπαρκῶς, ὅτι ἔχει νὰ διεξάγῃ ἀγῶνα τραχύν· περὶ τῆς βίας αὐτοῦ ὑπάρξεως, ὅστις καθίσταται τραχύτερος κατὰ λόγον τῆς ἰσχύος καὶ τοῦ βαθμοῦ ἐλευθερίας, ἣν αὐταὶ ἐκτήσατο. Ἀλλὰ καὶ ἡ διηγετικὴ ἐφαρμογὴ βίας ἐκ μέρους τοῦ κράτους καὶ ἂν ἀκόμη ἦτο νοητὴ, οὐδαμῶς ἀπ' ἀπειρον ἀκουμένη θὰ ὠφέλει. Ἐν περιπτώσει ἐξωτερικῶν περισπασμῶν οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχῃ ἐμπιστοσύνην ἐπὶ τοὺς ἱκέτους ὑπηκόους· ἡ ἐπανάστασις καὶ ἡ προδοσία ἀπειλεῖσιν αὐτὸ πανταχόθεν.

Κατὰ τοῦ κράτους ἀπαπειλεῖται διαρκῶς ὁ κίνδυνος τῆς διαλύσεως καὶ διασπάσεως ὡς δεσμοῦ συνεκτικοῦ τοῦ ὅλου κατ' ἀκολουθίαν τῆς ἰσχύος, ἣν ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν κρατικὴν ὁρμὴν κέκτηνται καὶ ἄλλαι ὁρμαὶ ἐν τῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου ἐγκαίμεναι καὶ οἱ πρὸς ἱκανοποίησιν αὐτῶν τείνοντες σκοποὶ τῶν ἐπὶ μέρους ἀτόμων καὶ κοινωνικῶν ὁργανώσεων. Μάλιστα ὁ κίνδυνος οὗτος πρὸς τίεται ἁμεσώτερος, ὅταν ἡ ὁργάνωσις καὶ τὰ ὄργανα, εἰς ἃ εἶναι ἐμπεικτισμέναι αἱ τύχαι αὐτοῦ, εἶναι ἐσθνή. Ἡ ὁρμή, ἐν ἣ ῥιζοῦται ἡ κρατικὴ ὁργάνωσις, εἶναι μὲν πρωτογενής, ἀλλὰ λίαν ἐσθνή καὶ πολὺπλοκος χρήζουσα, ἵνα προσεταιρισθῇ καὶ ἄλλας ὁρμὰς ἐνδιαφερομένης περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, ἡ κρατικὴ ὁργάνωσις πρὸς ἐμπέδωσιν καὶ διατήρησιν αὐτῆς τῆς συμμαχίας ἄλλων στοιχείων.

Πράγματι δὲ τὸ πρωτόγονον κράτος ὡς τοιοῦτον φέρει συγχρόνως τὸν χαρακτήρα γενεαλογικῆς ὁργάνωσεως, τ. ἑ. ἀπαιτεῖται ἐξ οἰκογενειῶν ὁμαζύνων, τῆς ὁποίας συνδέουσι παραστάσεις κοιναί, θρησκευτικῆς κυρίως ἀποχρώσεως, ἐνθ' κατ' ἀκολουθίαν τῆς κοινῆς ἀναζητήσεως τροφῆς τὸ ἕκτος αὐτοῦ εἶναι ἰδιοκτησίαν κοινὴν—ὁ πρωτόγονος κομμουνισμός. Θρησκεία κατὰ ταῦτα, οἰκογένεια καὶ κοινὴ οἰκονομικὴ τοῦ ἐδάφους ἐκμετάλλεσις εἶναι παράγοντες, ἀπ' ὧν τὸ κράτος ἐν τῇ πρωτογόνῳ

νη αὐτοῦ μορφῇ ἐστηρίχθη καὶ ἐν αὐτοῖς ἐζήτησε τὴν διάρκειαν καὶ σωτηρίαν αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ διὰ μέσου τῆς ἱστορικῆς τῶν κρατῶν σταδιοδρομίας, ἐν ταῖς πολυπλόκοις μορφαῖς ὁργανώσεως, ἃς διὰ τοῦ χρόνου προσέλαβεν, ἡ ἀνάγκη νὰ στηριχθῇ τοῦτο ἐπ' ἄλλων ὁργανώσεων χάριν τῆς διαρκείας καὶ ἀσφαλείας αὐτοῦ δὲν ἐξέλειπεν: ὁ χρόνος, καθ' ὃν ἐνόηθη θρησκαυτικὴ τῶν ἀποτελούντων τὸ κράτος θὰ θεωρηθῇ διὰ τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ περιττή, δὲν φαίνεται ἀκόμη ἐγγύς. Ὅπως δὲ ὁ γενεαλογικὸς χαρακτήρ τοῦ κράτους ὑπῆρξεν ἡ ἐπετηρία, οὕτω διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἡ εὐνοϊκὴ βᾶσις τῆς περαιτέρω διαμορφώσεως αὐτοῦ. : ὁ λαὸς ὑπῆρξε καὶ εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν φορεὺς αὐτῆς· ἐνδέχεται πλείονες λαοὶ νὰ ἐνωθῶσι διὰ περιστάσεων ποικίλων καὶ ἀπαρτίσωσιν ἐνιαῖον κράτος, ἡ ἱστορία διδάσκει, ὅτι ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ κατὰ κανόνα εἰς λαὸς καταλαμβάνει τὴν πρωτεύουσαν καὶ ἀρχουσαν θέσιν μεταξὺ αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς κοινότητος ἄλλων σκοπῶν ἔνυται νὰ στηριχθῇ τὸ κράτος, ὅπως τοιοῦτοι εἶναι θεδομένοι διὰ τοπικῶς εὐνοϊκῶς ἀφωρισμένης ἐπικρατείας, δι' ἐδάφους προσφύους εἰς τὴν παραγωγὴν καὶ πλεονεκτικὸν διὰ τῆς εὐκόλλης τῶν συγκοινωνιῶν εἰς τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν προϊόντων πάσης φύσεως, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐπὶ ἐνιαίου οἰκονομικοῦ χώρου.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε περὶ τῆς φύσεως τοῦ κράτους εἰρημένων προκύπτει: α) ὅτι τὸ κράτος εἶναι μία ἐκ τῶν πολλῶν μορφῶν ὁργανώσεως τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας· ἔχουσιν τὰς ῥίζας αὐτῆς ἐν τῇ ὁρμῇ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ κοινωνεῖν· προϋπάρχει κατὰ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ θεωρούμενον τοῦ ἀνθρωπίνου γένους «οὐτινος ἡ ἐξέλιξις ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ κατέστη δυνατὴ»· κατέχει μεταξὺ τῶν λοιπῶν κοινωνικῶν ὁργανώσεων θέσιν πρωτεύουσαν «ἡ πασῶν κυριωτάτη (κοινωνία) καὶ πάσας περιέχουσα τὰς ἄλλας»·<sup>1)</sup> «ἡ πάσης πέρας ἔχουσα τῆς αὐταρκείας γινομένη μὲν τοῦ ζῆν ἐνεκεν οὕσα δὲ τοῦ εὖ ζῆν»·<sup>2)</sup> β) ὅτι σκοπὸς τοῦ κράτους εἶναι νὰ ἐνεργῇ ρυθμίζον τὴν ὁλότητα τῶν σκοπῶν τῶν ἐπὶ μέρους ἐν αὐτῷ ἀτόμων, κοινωνικῶν ὁμάδων καὶ ὁργανώσεων, προλαμβάνον καὶ διελύον τὰς συγκρούσεις, αἵτινες ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ ἀναφύονται καὶ προσφεύγον εἰς μέτρα βίας, ὅπου ἡ ἀνάγκη καλεῖ τοῦτο· καὶ γ) ὅτι κατ' ἀκολουθίαν τῆς ἱρμοδιότητος ταύτης τοῦ κράτους ἐπικρέμαται διηγετικὸς ὁ κίνδυνος διασπάσεως καὶ διαλύσεως αὐτοῦ, δταν μάλιστα ἡ ἰσχὺς, ἣν κτῶνται αἱ ἐν αὐτῷ κοινωνικαὶ ὁμάδες καὶ τὰ άτομα ὑπερμέτρως αὐξηθῇ· διὲ ἡ ὁρμὴ, ἐξ ἧς ἀπορρέει τὸ κράτος χρήζει τοῦ συνασπισμοῦ μετ' ἄλλων ὁρμῶν, ἡ κρατικὴ ὁργάνωσις ἀνάγκη νὰ στηριχθῇ καὶ ἐπὶ ἄλλων στοιχείων, ἵνα διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἀποκτήσῃ μονιμότητα.

1) καὶ 2) Ἀριστοτέλους Πολιτικά Α, 1, 1 καὶ Α, 2, 8.

τητα καὶ διάρκειαν, τοιοῦτοι δὲ παράγοντες εἶναι ἡ θρησκεία, ἔθνος καὶ αὐτάρκης χώρος οικονομικῆς ἐκμεταλλεύσεως, τὸ ἔθνος ἢ ἡ λαός. 1)

Διὰ τῶν μέχρι τοῦδε περὶ κράτους εἰρημένων καθορίζεται συγχρόνως ἡ σχέση αὐτοῦ πρὸς τὴν κοινωνίαν, ὥστε ἐνταῦθα ἀνάγκη νὰ προστεθῶσι συμπληρωματικῶς μόνον τὰ ἐξῆς ὡς πρὸς τὴν εὐρίαν αὐτῆς.

2. Ἡ κοινωνία εἶναι πυκνῶς καὶ στερεῶς συνυφασμένον δίκτυον ἐξερτίσεων τῶν ἐπὶ μέρους ἀτόμων, κοινωνικῶν ομάδων καὶ ἐνώσεων ἀπ' ἀλλήλων. Χαρακτηρίζων τὴν τοιαύτην ἐξαρτησιν ὁ R. Gneist παρρηρεῖ τὰ ἐξῆς:

«Εἰς τὰς πόλεις καὶ τὴν υπαίθρον χώραν ἐφφάνιζονται αἱ ἐργατικαὶ τάξεις ἰσχυρῶς ἐξηρημέναι, ἀλλὰ πᾶντοτε ἡ ὑπαρξὶς τοῦ ἐργάτου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς ἐπικρατείας τοῦ κυρίου ἢ μᾶλλον ἀπὸ τῆς φρονήσεως αὐτοῦ ἐν τῇ βίᾳ αὐτοῦ συμφέροντι».

1) Αἱ ἔννοιαι ἔθνος καὶ λαός εἶναι σχεδὸν ἔννοιαι αἱ αὐταί, ἐν τῇ σημερινῇ γλωσσικῇ χρήσει τῶν ὀνομάτων διακρινόμεναι ἀπ' ἀλλήλων δι' ἰδιαιτέρας ἐλαφρῆς ἀποχρώσεως, ἥτις προσδίδεται εἰς αὐτάς. Περί λαοῦ ὁμιλοῦντες νοοῦμεν κοινωνικὴν ομάδα παριστώσαν ἐνότητα ἐθνολογικὴν πραγματικὴν ἢ ὑποτιθεμένην, ἐνῶ ἡ ἔννοια τοῦ ἔθνους περιέχει τὰ ἐπὶ πλέον ἢ ἑθνότης στηρίζεται ἐπὶ τῇ βουλῇσεως, τ. ἔ. τῆς ἰδέας ἐθνότητος ἀποτελοῦσιν αἱ ομάδες ἀκρίτως, αἵτινες θέλουσι νὰ περιστῶσιν ἐνότητα κατὰ τινα διεύθυνσιν πρὸς ἀλλήλους καὶ πραγματοῦσι ταύτην» (Ed. Meyer Kleine Schreften: zur Theorie und Methodik der Geschichte seil. 40). Πολιτικὴ ἐνότης καὶ ἐξαρτησις εἶναι τὸ ἰδεῶδες, πρὸς ὃ τρεῖς ἡ ἐθνότης, ἡ τάσις, μάλιστα αὕτη εἶναι ἀρκούντως ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος χαρακτηρηστικῇ, ἀπαραίτητον δὲ γνώρισμα τῆς ἐννοίας αὐτῆς δὲν ἀποτελεῖ, ἀποδείξεις οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Τούρκους, οἱ Ἰουδαῖοι τῆς σήμερον. Ἡ ἐθνότης δὲν εἶναι πρὸς τὸ δεδομένον ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀλλὰ προῖόν κατ' ἐξοχὴν πολὺπλοκον τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως. Ἐντεῦθεν πάσα ἀπόπειρα, ἵνα ἀναζητηθῇ ἡ οὐσία αὐτῆς, εἰς μεμονωμένα στοιχεῖα, ἥτε ἐκ τῶν προτέρων καιροῦ διακοσμητὴ εἰς ἀποτυχίαν, ἀπ' οὗ δὲ λως αἱ κοινῆς ἀπόπειραι δὲν ἀναχωροῦσιν ἀπὸ ἀφαιρητικῆς σταθερᾶς, ἀλλὰ ἐμψύχονται ἀπὸ ποικίλης ἐπιστημονικῆς ἢ πολιτικῆς ἀντιλήψεως. Οὕτω κατὰ τοὺς Λαμβινιστὰς ἡ ἐθνότης στηρίζεται ἐπὶ τῆς ὁμοιογενείας, τῆς φυλῆς, ἡ ἀνθρωπογεωγραφία θεωρεῖ ἀπαραίτητον στοιχεῖον τῆς ἐθνότητος τὴν παρουσίαν εὐνοϊκῶς ἀφωρισμένου χώρου, οἱ ἱστορικοὶ τῆς Ρωμαντικῆς ἐποχῆς ἀναζητοῦσι τὴν οὐσίαν αὐτῆς ἐν τῇ κοινότητι τῆς γλώσσης κατ' ἄλλους ἢ θρησκεία, ὁ πολιτισμὸς καὶ κοινὰ παραδόσεις, κατ' ἄλλους τὸ κράτος εἶναι στοιχεῖα προάγοντα τὴν ἐθνότητα. Ἀπλοῦς παραλληλισμὸς δὲ μὲν τῶν ὁρισμῶν τούτων πρὸς τὴν φύσιν τῶν ἱστορικῶν ἐθνῶν εὐκόλως κείθεται περὶ τῆς ἀβυσμότητος τῶν θεωριῶν τούτων. — Ἐνταῦθα τέλος ῥηγεῖ νὰ μνημονεύσῃ, ὅτι καὶ ὀνόματος λαὸς πολλαπλῇ γίνεται σημερινῇ χρήσις: οὐχ ὅστις ὡς πρὸς δι' οὗτοι σφράγματα κατὰ τὰς κοινωνίας ἐν συγκρίσει πρὸς ἀλλήλους, μάλιστα μετὰ τῆς ἐννοίας αὐτοῦ συνδέεται τὸ εὐτελες καὶ ταπεινὸν ὅπερ υποβιβάζει καὶ συνταπεινίζει αὐτὴν πρὸς τὴν τοῦ ὄχλου. Ἄλλοτε τὸ ὄνομα ἀναφέρεται εἰς τοὺς κατωτέρους μὲν ὁρισμένης περιφερείας προσδοκώμενης ἐν τῇ περικύψει ταύτῃ ἀποχρώσεως γεωγραφικῆς ἢ πολιτικῆς, οὕτω ὁ Μακεδονικὸς ὁ θῶκος καὶ ὁ ἰσχυρὸς κλπ.

« Ἡ ἐξάρτησις αὐτῇ ἐκτείνεται εἰς διὰ τῶν μέσων τάξεων καὶ καθιστᾷ τὸν μικρὸν ἰδιοκτήτην, τὸν ἔμπορον, τὸν χειρῶνακτα, τὸν ἐπιχειρηματίαν καὶ τὸν κεφαλαιοῦχον ὑποχείριον εἰς τὸν ἀμέσως ἀνώτερον. Ἐπίσης διασταυροῦνται οἱ διάφοροι κλάδοι τῆς ὕλικης ἰδιοκτησίας πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τοὺς τῆς πνευματικῆς. Ὁ ἰδιοκτήτης οἰκῶν ἢ γῆς γῆ: ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοὺς πιστωτάς του, ὁ ἐπιχειρηματίας ἀπὸ τὸν κεφαλαιοῦχον καὶ οὗτος ἀπὸ ἐκείνου. ὁ δικηγόρος καὶ ὁ ἱατρός ἀπὸ τοὺς παλάτας του, ὁ κληρικὸς ἀπὸ τοὺς ἐνορίτας του καὶ ἀντιστρόφως, ὁ ὀπῆκος ἀπὸ τοὺς ἀνωτέρους ὑπαλλήλους κλπ.»

« Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξαγληθῇ τὸ δίκτυον τοῦτο τῆς ἐξαρτήσεως δι' ὀλίγων λέξεων. Ἄν ἀποπειραθῇ εἰς ἐπὶ μέρους ἄνθρωπος ν' ἀπαριθμησῇ τὰ πρόσωπα, αἵτινα ἀπ' αὐτοῦ ἐξαρτῶνται ὡς μέλη τῆς οἰκογενείας ὑπηρετᾷ, χειρῶνακτες, ἐργάται, παλάται ἢ ὁπωσδήποτε προστατευόμενοι ὑπ' αὐτοῦ· ἐὰν εἶτα ἀντιστρέψῃ τὸν τρόπον τῆς παρατηρήσεως ἀριθμῶν ἐκείνους, ἀπὸ τῶν ὁποίων αὐτος ἐξαρτᾶται· καὶ τὸν ὁπολογισμόν τοῦτον ἐκατομμυριακῆς πολλαπλασιασῇ: οὕτω θὰ γεννηθῇ ἡ εἰκὼν τοῦ δικτύου, ὅπερ ἀποκαλοῦμεν κοινωνίαν.»

« Ἐξηρησμένοι ἀποκαλοῦμεν ἐκείνους, οἷσις δι' ἐρατῶν δεσμῶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τινος ἄλλου ἢ ὀλίγων τινῶν, ἀνεξάρτητον, οἷσις δι' ἐκατὸν ἀφ' ὧν νημάτων εἶναι δεσμευμένοι. Ὁρισμένος διθυμὸς ἰσχύος χαρakterος ἐνδέχεται ν' ἀποπειραθῇ νὰ διαρρήξῃ τὰ δεσμὰ ταῦτα, ν' ἀπλλαγῇ ἑμὲς αὐτῶν οὐδαμῶς ἡδυνήθῃ ὁ ἐπὶ μέρους ἄνθρωπος.»

« Μόνον ἡ ὁλότης δύναται μετὰ λογικῆς περισκέψεως χωροῦσα καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ αὐτῆς συμπεράνει ἐνεργοῦσα νὰ ἡθικοποιήσῃ τὴν ἐξαρτησιν ταύτην, νὰ μετριάσῃ καὶ καταλύσῃ αὐτήν. ἐφ' ἔσον τοῦτο δι' ἀνθρωπίνων θεσμῶν γενικῶς εἶναι δυνατὰ· οἱ θεσμοὶ ἐξ οὗτοι ἀποτελοῦσι τὸ κράτος»<sup>1)</sup>.

Τοιαύτη τῆς κοινωνίας ἡ φύσις. Ἀλλὰ τὸ κράτος κατὰ τὰ ἡδὴ εἰρημένα οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὸ σύνολον τῶν θεσμῶν, οἷτινες ἀποσκοποῦσι νὰ διατηρήσωσι τὴν ἰσορροπίαν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, νὰ ρυθμίσωσι τὸν ἐπὶ μέρους ἀτόμων, κοινωνικῶν τάξεων καὶ ἐνώσεων τὴν ἐλευθέραν κίνησιν, ἥτις ἀχαλίνωτος ἀφιεμένη θὰ διετάρασσε τὴν τάξιν καὶ ἁρμονίαν καὶ θὰ ἡττεῖται νὰ διασαλεύσῃ τὰ θεμέλια αὐτὰ τῆς κοινωνίας. Κράτος καὶ κοινωνία ὁπὸ τὴν ἐποψιν ταύτην θεωρούμενα δὲν εἶναι ἀντιθέσεις, ἀλλὰ ἐννοεῖται αἱ αὗται καὶ ἡ μεταξὺ αὐτῶν διάκρισις ἀπλῆ ἀφαίρεσις. Ἡ κοινωνία, περὶ ἧς ὁ λόγος ἐνταῦθα εἶναι ἡ κρατικὴ ἢ ἄλλως ἀστικὴ καλουμένη κοινωνία, τῆς ἐποίας τὰ ὅρια εἶναι δεδομένα

1) R. Gneist Adel und Ritterschaft in England 1853 Berlin σελ. 11 καὶ 55 ὑπόσημ. 6

μετὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν προσώπων, ἅτινα, εἰς εἰανδήποτε κοινωνικὴν ἐμάδα καὶ ἂν ἀνήκωσιν, ἀπαρτίζουσιν τὸ κράτος. Τὸ δὲ κράτος ἢ, ὁπᾶτι, κοινωνικὴ ὀργάνωσις, ἣτις τὰς διαφόρους κοινωνικὰς τάξεις καὶ ἐνώσεις ὡς ἐαυτὴν περιλαμβάνει, ἢ ἰδιοφυῆς μορφή ὀργανώσεως τῆς κοινωνίας. Ἄνευ τῆς ὁποίας ἡ τελευταία δὲν θὰ ὑφίστατο ὡς ὅλον. Κράτος καὶ κοινωνία δὲν εἶναι ἀντιθέσεις ἐν ζήτησει καὶ οὐδέποτε συναντῶν ἀ κατασιγασθῇ ἀγῶνι διεταλοῦσαι ἐν τῇ ἐννοίᾳ, ὅτι ἐν τῷ κράτει ἐπικρατεῖ τὸ ἀγαθόν, ἐν τῇ κοινωνίᾳ τὸ κακόν, οὗτινος τὴν ἐξουδετέρωσιν καὶ ἐπίσχεσιν τὸ κράτος ἐπιδιώκει. (1) Ἀγῶν δὲν ὑφίσταται μεταξύ κοινωνίας καὶ κράτους, ἅτινα εἶναι ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ τὰ αὐτὰ, ἀλλὰ μεταξύ τοῦ ὅλου, τῆς κρατικῆς κοινωνίας, καὶ τῶν ἐν αὐτῇ συγκεντρωθῶν δυνάμεων ἐναντίον τῶν ἐπὶ μέρους ἀτόμων, κοινωνικῶν ἐνώσεων καὶ τάξεων. ἐφ' ὅσον οἱ σκοποὶ, οὗς ἐπιδιώκουσι καὶ αἱ ἐξ αὐτῶν ἐκπορευόμεναι πράξεις εἶναι ἱκαναὶ διὰ τῆς κεντροφύγου ἐνεργείας αὐτῶν νὰ διατηρᾷ τὴν ἁρμονίαν καὶ συνοχὴν τοῦ ὅλου.

3. Τὸ σύνολον τῶν ἀγαθῶν, ἅτινα ἡ ἀνθρωπότης πρὸς ἐκανεποίησιν τῶν συμφύτων εἰς αὐτὴν ὁρμῶν τείνουσα παράγει. ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον τοῦ πολιτισμοῦ. Ὑπὲρ τὴν ἐννοίαν πολιτισμὸς νοεῖται ἢ τε ὁλικὴ καὶ πνευματικὴ αὐτοῦ ὁφίς: θρησκεία, γλῶσσα, ἔθιμον, δίκαιον, ἐπιστήμη, τέχνη, οἰκονομικὸς βίος κλπ. Μετὰ τῶν ἀγαθῶν ὅμως τούτων ἀνάγκη νὰ συνδέηται ἀπαραιτήτως ἡ ἐννοία τῆς ἀξίας ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα· «πολιτισμὸς εἶναι τὸ σύνολον ἀγαθῶν καὶ ἀξιών.» (2)

Ὁ πολιτισμὸς εἶναι κυρίως τὸ ἔργον τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι πᾶσα ἐκπολιτιστικὴ κίνησις ἐκπορεύεται ἀπὸ τοῦ ἐπὶ μέρους ἀνθρώπου εἰς τὴν πρωτοδουλίαν τοῦ ὅλου ὁφείλεται ἢ πρῶτη ὥθησις ἢ συμβαλλομένη εἰς τὴν προαγωγὴν τοῦ πολιτισμοῦ, ἢ σημασία ὅμως αὐτῆς θὰ ἀπώλετο διὰ τὴν ἀνθρωπότητα, ἂν μὴ ἐγένετο ὑπὸ τῆς κοινωνίας δεκτὴ, περαιτέρω διεξίζετο καὶ διαμορφοῦτο ὡς αὐτῆς. Μόνον διὰ τῆς κοινωνικῆς συμπράξεως κτᾶται ἡ ἐκάστοτε ἐκπολιτιστικὴ μεταβολὴ ἀξίαν καθισταμένη συγχρόνως ἡ ἀφετηρία νέας ἐξελέξεως ἱστορικῆς. Ἀλλὰ καὶ ἄλλως: Ὁ ἐπὶ μέρους ἀνθρώπος ἔστιν ἱσταται ἐκτὸς τῆς κοινωνίας, ἀλλ' εἶναι μέλος αὐτῆς ἀπὸ τοῦ ἥδη ὑπάρχοντος καὶ παραδεδομένου ἐξηγητῆρος, τὸ ὅποιον διασπάζεται ὑπὸ τῆς ὁλότητος καὶ διαμορφοῦται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν μεταδιδόμενον. Ὅποιον σημασίαν θὰ εἶχεν ἡ ἐφεύρεσις τοῦ πυρὸς λ. χ., ἂν παρέμενεν αὕτη ἀποκλειστικῶς κτῆμα τοῦ ἐφευρέτου, ὅποιον ἢ ἀπὸ τοῦ Λουθήρου ἐκπορευθεῖσα θρησκευτικὴ κίνησις, ἂν μὴ ἐγένετο δεκτὴ ὑπὸ τοῦ Γερμανι-

καὶ θῖνους καὶ περαιτέρω διεμορφοῦτε, ὥστε ν' ἀποτελέσῃ τὴν ἀπαρχὴν ἰδίας ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος; Κοινωνικὴ σύμπραξις εἶναι ἕρος ἀ-  
παραίτητος διὰ πάντων ἐν τῷ πολιτισμῷ, πνευματικῷ καὶ ὕλικῷ. πρό-  
δον. Ἀρκεῖ νὰ ὑπενθυμίσωμεν ἐνταῦθα, ποίαν σημασίαν κέκτηνται διὰ  
τὴν προαγωγὴν τοῦ οἰκονομικοῦ βίου αἱ παντοειδεῖς ἐνώσεις ἀπὸ τῶν  
πρωτογόνων γενεαλογικῶν ἐνώσεων, αἵτινες συγχρόνως εἶναι καὶ κρα-  
τικαὶ μέχρι τῆς κοινότητος τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ χώρῳ  
τοῦ ἐμπορίου καὶ τῶν ἐπιτηδευμάτων ἰσχύει τὸ αὐτό: αἱ ἐργατικαὶ ἐνώ-  
σεις τοῦ μέτου αἰῶνος, αἱ συντεχνίαι, μέχρι τῶν σημερινῶν πολυπλόκων  
ματοχικῶν ἐταιρειῶν, τράστ-κλπ. παρέχουσιν εὐγλωττον περὶ τούτου  
ἐπὶ ὁδοῖσιν.

Ἄνευ τῆς κοινωνίας θὰ ἦτο ἀδύνατος ἡ ἐξέλιξις τοῦ πολιτισμοῦ  
καὶ ἡ κοινωνία ὑπὸ τὴν ἰδιότητα αὐτῆς ταύτην ἀποτελεῖ τὸν μεσάζοντα  
σύνδεσμον μεταξὺ πολιτισμοῦ καὶ κράτους, τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ  
καὶ τῆς πολιτικῆς.

Ὅτι δὲ κράτος καὶ πολιτισμὸς διατελοῦσιν ἐν ἀμοιβαίᾳ σχέσει πρὸς  
ἄλληλα, οἷοι τὸ κράτος δέχεται, ἀλλὰ καὶ ἀντιθέτως εἰς τὴν προαγω-  
γὴν τοῦ πολιτισμοῦ συμβάλλεται, περὶ τούτου δύναται ν' ἀντλήσῃ ὁ θέ-  
λων ἀρθοῖα παραδείγματα ἐκ τῆς ἱστορίας. Ἐν τῇ ὁργανώσει τοῦ κρά-  
τους καὶ ταῖς ἐκείστοτε μορφαῖς τῆς διοικήσεώς αὐτοῦ ἀντικατοπτρίζε-  
ται πιστῶς ἡ ὅλη τοῦ πολιτισμοῦ κατάστασις: ὅποιαν πενιχρότητα εἰς  
μέσα παρουσιάζουσι: τὰ μεσαιωνικὰ κράτη ἐν μέσῳ τῆς κρατούσης ἀ-  
παιδευσίας τοῦ λαοῦ, τῆς ἑλλειποῦς κατανομῆς τῆς ἐργασίας, τῶν ἀε-  
λειῶν τοῦ λογιστικικοῦ συστήματος ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὴν πολυ-  
πλοκὴν κρατικὴν μηχανὴν τῆς σήμερον! Ἀλλὰ καὶ ἀντιθέτως: Τὸ κρά-  
τος τηροῦν κατ' ἀρχὰς παθητικὴν καὶ ἀδιάφορον στάσιν ἀπέναντι τοῦ  
πολιτισμοῦ ἀναλαμβάνει βαθμὴν τὴν προστασίαν αὐτοῦ ἀναπτύσσον  
κατὰ τὴν διεύθυνσιν ταύτην ἰσχυράν καὶ ὑπὸ σκοποῦ κατευθυνομένην  
πρωτοβουλίαν. Οἱ ἐκπολιτιστικοὶ σκοποὶ. οὗς ἐπιδιώκει τὸ κράτος ὁλοκλήρως  
πολλαπλασιάζονται: Προάγει συμμέτρως τὰ τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας  
προσταθεὶς τὰς παντοειδεῖς ἐνώσεις, αἵτινες εἰς τὴν θεραπείαν αὐτῶν  
ἐπιβιβάζονται, ἀναδέχεται προβλήματα, αἵτινα ἐν ἄλλαις ἐποχαῖς ἦσαν ἢ  
εἰς τὴν ἰδιωτικὴν πρωτοβουλίαν ἀφειμένα ἢ εἰς ἄλλας κοινωνικὰς ὁργα-  
νώσεις, τὴν Ἐκκλησίαν λ. χ' ἡ ἐκπαίδευσις εὐρίσκειται σήμερον εἰς  
πάντα οὐχ ὅσον τὰ πεπολιτισμένα κράτη εἰς χεῖρας τοῦ κράτους: ἡ προ-  
στασία ἀσθενῶν καὶ πτωχῶν ἐκ μέρους τοῦ κράτους ἀμιλλᾶται μὲ τὴν  
ἰδιωτικὴν πρωτοβουλίαν ἐκεῖ, ἡποῦ δὲν ἔχει πλήρως ἀντικαταστήσει αὐ-  
τὴν μέτρα κοινωνικῆς προνοίας καὶ προστατευτικὰ τῆς υγιείας ὁλοκλήρως  
πολλαπλασιάζονται, αἱ συγχωροῦνται καταπληκτικῶς πυκνοῦνται.

## IV

1. Ἐξ ὧν ἀλέχθησκον ἡδὴ ἀνωτέρω καθίσταται ἐγγλον, ὅτι ἡ ιστορία τοῦ πολιτισμοῦ δὲν εἶναι ἀδύνατον νὰ γραφῇ. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἡ ιστορία τοῦ κράτους, ἡ πολιτικὴ ιστορία, ἀποτελεῖ μέρος αὐτῆς τὸ σημαντικώτερον καὶ εὐρύτερον κατὰ λόγον τῆς σπουδαιότητος, τὴν ὁποίαν κέκτηται τὸ κράτος ἐντὸς τοῦ ὅλου πολιτισμοῦ. Ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ μὴ πολιτικὴ συγχρόνως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῇ. Διότι, ἂν ὁ πολιτισμὸς εἶναι ἡ θεραπεία κοινοῦ ενδιαφέροντος καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς δημιουργουμένη κατάσταση, μετ' ἧς συνδέεται ἔξια, καὶ ἡ ἐπὶ τὴν ἔξαικόνισιν τῶν πολιτικῶν σχέσεων κατευθυνόμενι, ἱστορία εἶναι ἐπίσης ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ. Τὴν εὐεργατικὴν ἐπίδρασιν, ἣν τὸ κράτος ἀσκαί ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πολιτ.σμοῦ, οὐδεὶς βεβαίως δύναται ν' ἀμφισβητήσῃ, ἀλλὰ καὶ ἀντιθέτως, ὅτι ἡ πολιτικὴ καὶ οἱ πόλεμοι κολλαπλῶς ἀνακόπτουσι τὴν ἐπίδοσιν τοῦ πολιτισμοῦ, εἶναι ἐπίσης ἀληθές. Ἡ τελευταία ὁμῶς ἰδιότης εἶναι κοινὴ εἰς πάσας τὰς ἐμφανίσεις τοῦ πολιτισμοῦ: ἡ μία θῆξις τοῦ πολιτισμοῦ τίθεται ἐν μειονεκτικῇ θέσει ὑπὸ τῆς ἄλλης, αἱ ποικίλαι ἐμφανίσεις τοῦ πολιτισμοῦ οὐδέποτε συνυπάρχουσι παρ' ἑλλήλας ἐν συμμέτρῳ ἀναλογίᾳ καὶ ἁρμονίᾳ.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἱστορία τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι ἐπίσης κωτὴ ὡς ἡ ἐπιστήμη, ἣτις περιλαμβάνει, ὅ,τι ἀξίον γνώσεως ἐκ τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως ἧς ἀνθρωπότητος καὶ τῶν ἰδιαιτέρων συστατικῶν αὐτῆς μερῶν παρήχθη. Ἡ τριαύτη τῆς κοινωνίας ἱστορία διατελεῖ ἐν τῇ αὐτῇ σχέσει πρὸς τὴν συστηματικὴν κοινωνιολογίαν ὡς ἐπιστήμην κανόνων, ἐν τῇ ὁποίᾳ καὶ ἡ πολιτικὴ ἱστορία πρὸς τὴν γενικὴν πολιτισμολογίαν καὶ τὴν πολιτικὴν. Πολιτικὴ ἱστορία, πολιτισμολογία καὶ πολιτικὴ ἀπαρτίζουσιν ἑμὲ λαμβανόμεναι τὴν περὶ τοῦ κράτους ἐπιστήμην. ὅπως καὶ ἡ συστηματικὴ κοινωνιολογία καὶ ἡ ἱστορία τῆς κοινωνίας τὴν περὶ τῆς κοινωνίας ἐπιστήμην.

Τριαύτη ὁμῶς εὐρεία τοῦ πολιτισμοῦ ἢ τῆς κοινωνίας ἐπιστήμη θὰ προσέκρουεν ἐν τῇ ἐφαρμογῇ πρὸς δυσχερεῖς ἀνυπερβλήτους, διότι ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος, εἰς ὅσον δὲν καθίσταται ἀντικείμενον ἀπλῆς θεωρητικῆς σκέψεως ἢ πίστεως θρησκευτικῆς ἀπασχολεῖ πλείονας ἐπιστήμας καὶ δυνάμεις ἐξικνουμένας ἐπέκεινα τῶν δυνάμεων, δι' ὧν ἡ φύσις ἐφωδίασε τὸν ἐπὶ μέρους ἀνθρώπον. Ἡ ἔκτασις τῆς ὁλῆς εἶναι τοσοῦτον εὐρεία, ἡ φύσις αὐτῆς τοσοῦτον πολὺπλοκος, ὥστε καθίσταται ἀδύνατος ὁ χειρισμὸς αὐτῆς ὑπὸ ἐνὸς μόνου ἀνθρώπου. Ἐνδέχεται ἡ προσωπικότης τοῦ ἐρευνητοῦ νὰ εἶναι ἐξαιρετικῶς ὑπὲρ τῆς φύσεως τὴν νοημένην, ἡ πείρα, ἣν κέκτηται ὅσονδὲποτε εὐρεία καὶ ὥριμος, ἡ φιλοπονία καὶ ὁ ζήλος πρὸς τὴν ἐργασίαν ἀκαταπόνητος, ἐν τούτοις ὁμῶς

οὐδέποτε θέλει δοθῇ εἰς αὐτὴν ὡς ἀνταπεξέλθῃ πρὸς τὰς δυσχερείας, αἰτι-  
νας συνδένονται μετὰ τῆς ἀπαιτουμένης πολυμεροῦς εἰδικεύσεως διὰ τὴν  
συγγραφὴν τοιαύτης ἱστορίας. Ἡ ἱστορία τῆς ἱστοριογραφίας παρέχει  
τὴν καλλίστην περὶ τοῦτου ἀπόδειξιν διδάσκουσα, ὅτι τὰ παραχθέντα ἔρ-  
γα τὰ ἀξιοῦντα ὑπὲρ ἑαυτῶν τὸ ἔννομα τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ ἢ  
ὑπῆρξαν ἀνάξια ὡς ἀποκληθῶσιν ἔργα ἱστορικὰ ἢ, ἂν ὅσον οἱ αὐτοῦ-  
ργοι αὐτῶν ἠθέλησαν εὐσυνειδήτως νὰ ἐκπληρώσωσι τὴν ἀποστολὴν αὐ-  
τῶν, ἠτόχουν τοῦ ἐξαγγελεθέντος σκοποῦ ἐντὸς τῶν ὁρίων ἐντοπισθέν-  
τες, ἅτινα τίθενται ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας. Ἡ δύναμις τῶν πραγμά-  
των ἰσχυροτέρα πάσης θεωρητικῆς σκέψεως ἐμελλε βραχυμένῃ νὰ ἀγᾶγγι  
εἰς τὴν πεποιθήσιν καὶ μονονουχὶ διαπιστώσῃ, ὅτι πρὸς τοιαύτην ὕψηλὴν  
μὲν ἀλλὰ δυσχερὴ ἀποστολὴν δυσκόλως δύναται ὡς ἀνταποκριθῇ ὁ ἄν-  
θρωπος, οὕτως ἢ ζωὴ βραχεία κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἀχανὲς τῆς ἐπι-  
στήμης πλάτος. Τὸ κράτος οἶοναὶ αὐτομάτως παραμένει ὁ κύριος χώρος  
τῆς ἐρεῦνης τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης καὶ ἡ ἱστορία ἢ πολιτικὴ ἐπεκρά-  
τησε περὶ τοὺς περὶ τοῦ ἐναντίου ἰσχυρισμοὺς τῆς σχολῆς τῆς ἱστορίας  
τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὰς διαμαρτυρίας τῶν κοινωνιολόγων.

Ἡ ἱστορία ἢ πολιτικὴ ἀπὸ τοῦ κράτους ὡς ἀπὸ ἀφετηρίας σταθερὰς  
ἀφορμωμένη καὶ συμμετρικῶς ἐκτείνουσα τὴν ἐρευναν αὐτῆς ἐπὶ τὰς ἐμ-  
φανίσεις τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς κοινωνίας, ἐν ᾧ μέτρῳ ἐπιτρέπει τοῦτο  
ἢ ὑφισταμένη σχέσις μετὰ τῶν τριῶν τούτων στοιχείων, ἀνταποκρίνε-  
ται πρὸς τὴν ἀποστολὴν αὐτῆς συνισταμένην εἰς τὴν ἐξεικόνισιν τῆς ἐξε-  
λιξεως τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἐν τῇ ἀδισπάστῃ καὶ ἀδιακόπῃ ἀλλήλου.  
χία αὐτοῦ, ἐν ᾧ ταύτοχρόνως δύναται ὡς ἀμυνθῇ κατὰ παντοειδῶν μεθο-  
λογικῶν δυσχερειῶν. Ὅτι δὲ τὸ κράτος εἶναι τὸ εὐρὸ καὶ ἀσφαλὲς ἀπο-  
πικρὸν σημεῖον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου θεωμένη ἡ κοινωνία καὶ ὁ πολιτισμὸς  
καθίστανται περισσότερο περιόκτοι, ἐγένετο ἤδη δηλον, ἐξ ὧν ἐλέ-  
χθησαν ἀνωτέρω περὶ τῆς φύσεως τοῦ κράτους καὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ  
πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν καὶ τὸν ὅπ' αὐτῆς βρασταζόμενον καὶ πε-  
ριετὲρ διαδιζόμενον πολιτισμόν. Ἡ τοιαύτη τοῦ κράτους ἰδιότης ὑπὸ  
τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς περὶ αὐτοῦ θεωρητικῆς ἐρεῦνης κολλαπλῶς μαρ-  
τυρουμένη προσεπεκυρώθη νεωστὶ ἐκ τῶν διδαγμάτων, ἅτινα ἀντὶ κοι-  
μῶν αἵματος ἐξηγόρασεν ἡ ἀνθρωπότης κατὰ τὸν παγκόσμιον πόλεμον.  
Ἀκριβῶς χί περιπέτεια τοῦ μεγάλου τούτου πολέμου κατέστησαν πε-  
ρισσότερον ἀναμφισβήτητον τὴν σπουδαιότητα, ἣν κέκτηται τὸ κράτος  
ὡς ὀργάνωσις συνέχουσα καὶ κατευθύνουσα τὰς κοινωνικὰς δυνάμεις κα-  
ὡς στοιχεῖον προαγωγῆς τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ. Τὸ τοιοῦτο κατετή-  
ρησεν ἤδη ὁ φιλόσοφος Th. Ziegler, ὅστις ἐν μέσῳ τῆς κλαγγῆς τῶν  
ὅπλων ἔγραψε: «Χρόνι, ὅπως οἱ ἡμέτεροι δεικνύουσιν, ὅτι ἡ εὐρυτέρα καὶ  
ὕψηλότερα ἀπόφαις, ἂν ὡς δύναται τις νὰ ἐννοήσῃ καὶ γράψῃ ἱστορίαν.

εἶναι μόνον ἡ κρατική, ἡ πολιτική ἐπ' αὐτῆς δύναται κυρίως νὰ ἐπιτε-  
πηθῇ καὶ νοηθῇ τὸ ὅλον. Ἡ πολιτικὴ ἱστορία εἶναι, ὅτι ἡμεῖς ἀποκα-  
λοῦμεν ἱστορίαν. Ὅχι ἡ μόνη ἀλλ' ἡ εὐρεῖα καὶ ἀσφαλὴς ἀποφίς, ἀφ'  
τῆς δυνάμεως νὰ θεωρήσωμεν τὰ ἱστορικὰ γεγονότα. εἶναι ἡ κρατική, δι-  
ότι τοῦ κράτους ἀπολομένου τὸ πᾶν ἀπόλωλεν.» )

2. Ἡ ἐκτεσις καὶ τὸ μέτρον, ὅφ' ὃ ὁ ἱστορικὸς θέλει κατευθύνει τὴν  
ἐρευναν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν χώρων τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, εἶναι  
προφανές, ὅτι δὲ εἶναι δυνατόν νὰ προδιαγραφῇ ἐκ τῶν προτέρων.

Εἰς τὸν ἐπὶ μέρους ἐρευνητὴν ἀφίεται πάντοτε ἐλευθερία, ἵνα κα-  
τευθύνῃ τὸ δόγμα αὐτοῦ ἐπὶ τὰ ἀντικείμενα ἐκείνα τῆς γνώσεως, ὅπου  
προκαλοῦσι κατ' ἐξοχὴν τὸ ἐνδιαφέρον καὶ χρηῖσται κατὰ τὴν ἀντίλη-  
ψιν αὐτοῦ ἱστορικῆς ἐπιστημονικῆς διελευκάνσεως. Ἐπὶ τῇ δόξει τοῦ  
ἐκτελεστοῦ καὶ τῆς φύσεως τῆς ὑπὸ ἐρευναν περιόρου θέτει εἰς ἑαυτὸν ἴδιον  
σκοπὸν, τὸν ὅποιον ἐπιδιώκει κατὰ τὴν ἐρευναν αὐτοῦ. Κατὰ  
ταῦτα ἡ ἀπόπειρα, ἵνα σκιαγραφηθῶσι τὰ μέρη, ἐξ ὧν διακρο-  
ταχῇ πολιτικὴ ἱστορία καὶ παρατχῇ τὸ μέτρον, ὅφ' ὃ ὁ ἱστορικὸς θέλει  
ἐκτεθῇ ἐπὶ τοῦ χώρου τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, δὲν ἔχει παρὰ  
ἐξίαν σχετικὴν μόνον ἀπὸ πρᾶχοντα ἀπλοῦν σχῆμα καὶ τοῦτο ὑποκει-  
μενικόν, οὕτως εἶπαι τὸν σκελετὸν τῆς ἱστορίας. Ἀπὸ ἀπόψεως θετικω-  
τέρας κατὰ τὸ ἐξῆς θέλει ἐξηγητησέαι ἡ τοιαύτη ἀπόπειρα: ὅτι θέλει  
συντελέσει εἰς τὴν πληρετέραν κατανόησιν τῆς ὀρισταμένης σχέσεως  
μεταξὺ κράτους, κοινωνίας καὶ πολιτισμοῦ.

Τὸ κράτος ὡς μαρπὴ κοινωνικῆς ὀργανώσεως παριστᾷ ἐνότητα,  
οἶνει κέντηται ἀτομικότητα κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ranke, τῆς ὁ-  
ποίας τὴν γένεσιν, τὴν αὐξήσιν, τὴν παρακμὴν καὶ τὸν θάνατον δυνά-  
μεθα νὰ παρακολουθήσωμεν ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ χρόνου ἐν συνδυασμῷ  
πρὸς τὰς τύχας αὐτοῦ τὰς ἐξωτερικάς, αἰτίας ἐν τῇ ἐκπαρῇ αὐτοῦ τῇ φι-  
λικῇ ἢ ἐχθρικῇ πρὸς ἄλλα κράτη ἔχουσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν. Τὸ κράτος  
παρασιεῖ εἰς ὅλον ἐσωτερικόν καὶ ἐξωτερικόν καὶ ἐκρίβως ἢ φῶς αὐτοῦ  
αὐτὴ ἐπιβάλλει εἰς τὸν περὶ αὐτὸ ἀσχολούμενον νὰ χρησιμοποίησιν τὴν  
τὴν αὐτὴν μέθοδον, τὴν ὁποίαν καὶ ὁ θέλων νὰ ἐξικονίσῃ τὴν ἱστορίαν  
μετὰ προσωπικότητα. Ὅπως αἱ ἐξωτερικαὶ πράξεις ἐνὸς προσώπου τότε  
μόνον καθίστανται νοηταί, ὅταν ἀναχθῶσιν ἐπὶ τὰς ψυχικὰς αὐτοῦ ιδιό-  
τητας καὶ πνευματικὰς ἐκινότητας, οὕτως καὶ ὁ ἐπιχειρῶν νὰ γράφῃ τὴν  
ἱστορίαν τοῦ κράτους ἀνάγκη ἐκ τῶν σχέσεων αὐτοῦ τῶν ἐσωτερικῶν  
νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰς ἐξωτερικάς καὶ τὰν ἀπαλιν. Μετὰ τούτων εἶναι συγ-  
χρόνως δεδομένοι οἱ δύο μεγάλοι χῶροι, εἰς οὓς ἀναλύεται ἡ πολιτικὴ

ιστορία και ἡ κατεύθυνσις, ἣν θέλει ἀκολουθήσει ὁ περὶ αὐτὴν ἀσχολούμενος.

Ἀφ' ἐνὸς ἡ ἱστορία ἡ πολιτικὴ ἐν τῇ στενωτέρᾳ αὐτῆς ἐννοίᾳ καὶ τῆς ὁποίας τὸ περιεχόμενον ἀποτελεῖ τὸ σύνολον τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων τοῦ κράτους: πόλεμοι, συνθήκαι, συμβάσεις παντὸς εἶδους, ἡ θέσις τοῦ κράτους ἐν τῇ συμπλεγματῇ τῶν λαῶν, αἱ σχέσεις αὐτοῦ αἱ διπλωματικαὶ πρὸς ἄλλα κράτη κλπ. Ἡ ἱστορία ἡ πολιτικὴ ἐν τῇ στενωτέρᾳ αὐτῆς ἐννοίᾳ ἀποτελεῖ εὐρὺ μέρος τῆς ἱστορίας κατὰ λόγον τῆς σπουδαιότητος, ἣν ἔχουσιν αἱ ἐξωτερικαὶ σχέσεις ἐπὶ τὰς ἐσωτερικὰς τύχας τοῦ κράτους. Ἡ ὕπαρξις αὐτοῦ, τῶν ὑπάρχοντων τοῦ ἡ εὐημερίας καὶ ἡ τύχη τοῦ ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς θέσεως τοῦ κράτους, ὥστε εἶναι λίαν ἀμφίβολον, ἂν αἱ ἐσωτερικαὶ σχέσεις ἐπιδρῶσι μᾶλλον ἐπὶ τὰς ἐξωτερικὰς ἢ τὰνάπαλιν.

Ἀφ' ἑτέρου ἡ ἐσωτερικὴ ἱστορία τοῦ κράτους, ἥτις κατὰ ἤδη εἰρημένα δυσκόλως θὰ ἠδύνατο νὰ χωρισθῇ τῆς ἐξωτερικῆς. Δεδομένου δὲ, ὅτι τὸ κράτος εἶναι ὀργάνωσις κοινωνικὴ καὶ ὅτι ἡ ἐξέλιξις τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἀρρήκτως πρὸς ἀλλήλα συνδεδεμένα ἡ ἀμοιβαία σχέσις μεταξὺ κράτους, πολιτισμοῦ καὶ κοινωνίας θ' ἀποτελέσῃ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐσωτερικῆς ἱστορίας τοῦ κράτους. Ἐκ τῶν χώρων τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς κοινωνίας ἐκλέγμενα τὰ γεγονότα εἰσὶν ἅτινα διὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ κράτους ὑπῆρξαν σημαντικὰ ἐπὶ τὰς τύχας αὐτοῦ ἀσκήσαντα ἐπιδράσιν, ἀλλὰ καὶ ἀντιστρέφως ἀπ' αὐτοῦ ἀντλήσαντα νέαν δύναμιν καὶ ζωτικότητα.

Ἡ ἐκάστοτε πολιτικὴ σύστασις τοῦ κράτους εἶναι συγχρόνως δίκαιον, τὸ δίκαιον τοῦ κράτους ὡς ὀργανώσεως κοινωνικῆς. Ἐξετάζοντες δὲ τὸ δίκαιον τῶν σωμαρινῶν ἢ τῶν κρατῶν τοῦ παρελθόντος διακρίνομεν δύο κυρίως μέρη αὐτοῦ. Ἀφ' ἐνὸς μὲν πῶς εἶναι ὀργανωμένη ἡ δύναμις, τῆς ὁποίας ἡ ἐνάσκησις εἶναι ἑσχεπὸς τοῦ κράτους, πῶς κατανέμεται αὕτη μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς κρατικῆς ὀργανώσεως, τίνα εἶναι τὰ ἄμεσα ὄργανα καὶ αἱ συγκεκριμέναι αὐτῶν ἀρμοδιότητες: τὸ συνταγματικὸν δίκαιον. Ἀφ' ἑτέρου, τίνας εἶναι οἱ πρὸς τὸν θεμελιώδη σκοπὸν τοῦ κράτους ἀντιστοιχεύοντες εἰδικοὶ σκοποὶ, εἰς κατὰ τὰς περιστάσεις ἐπιδιώκει τοῦτο, τίνα τὰ ἔμμεσα ὄργανα, ἅτινα ἀπὸ τῶν ἁμείνων κατάγουσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν καὶ περὶ τούτων χρησιμοποιοῦνται: πρὸς ἐνάσκησιν τῆς ἀνηκούσης εἰς αὐτὰ ἐξουσίας καὶ πρὸς ἐπίτευξιν τῶν εἰδικῶν σκοπῶν τοῦ κράτους.

Τὰ τελευταῖα ταῦτα ἀποτελοῦσι τὴν διοίκησιν, ἥτις πάλιν ἀναλύεται: Ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὴν ὀργάνωσιν καὶ ἐξάρτησιν τῶν διαφόρων ἀρχῶν ἀπ' ἀλλήλων. ἀπὸ τῆς Κυβερνήσεως μέχρι τῶν κατωτέρων ἐμμέσων ὀργάνων τῆς κρατικῆς μηχανῆς, κατὰ τὸ σύστημα τῆς συγκεν-

τρώσεως ἢ ἀποκεντρώσεως. Ἀπ' ἐτέρου δὲ ἡ ὕλική διοίκησις. ἥτις ἐμφανίζει τὸ κράτος ἐν κινήσει καὶ ἐνεργείᾳ, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ συνταγματικὸν δίκαιον παριστῶν αὐτὸ ἐν τῇ ἀρχούσῃ καὶ ἡρέμῳ αὐτοῦ μορφῇ. ἀφορίζομένη εἰς τοὺς ἐξῆς μεγάλους χώρους: εἰς τὴν δημιουργίαν, ὀργάνωσιν καὶ χρησιμοποίησιν τῶν φυσικῶν δυνάμεων τῶν ὑπηκόων πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ κράτους ἀπὸ κινδύνων ἐξωτερικῶν καὶ τὴν τήρησιν τῆς τάξεως καὶ ἀτραλείας ἐν τῇ ἐσωτερικῇ αὐτοῦ (διοίκησις τῶν Στρατιωτικῶν), εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ προαγωγὴν τῆς πνευματικῆς καὶ οἰκονομικῆς εὐθυμίας ἐντὸς τῆς ἐπικρατείας (διοίκησις ἐν στενωτέρᾳ ἔννοιά ἢ τῶν ἐσωτερικῶν) εἰς τὴν μέριμναν ρυθμίσεως τῶν σχέσεων τοῦ κράτους πρὸς ξένα κράτη (διοίκησις τῶν ἐξωτερικῶν) εἰς τὴν παρασκευὴν τῶν οἰκονομικῶν μέσων, δι' ὧν τὸ κράτος θέλει ἀνταποκριθῆ εἰς τὰ ποικίλα αὐτοῦ προβλήματα (διοίκησις τῶν Οἰκονομικῶν). Κατὰ ταῦτα διακροῦνται καὶ τὰ γεγονότα τοῦ παρελθόντος τὰ ἀναφερόμενα εἰς τε τὸ συνταγματικὸν δίκαιον καὶ τὸ διοικητικόν.

Ἡ ἐκάστοτε ὁμῶς κρατικὴ σύνταξις καὶ αἱ λεπτομέρειαι τῆς ὀργανώσεως αὐτῆς εἶναι κυρίως ἀποτύπωμα τῶν κρατουσῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν σχέσεων. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν αἱ κοινωνικαὶ δυνάμεις αἱ ἔχουσιν τὰς ρίζας αὐτῶν εἰς τὰς ἐπαγγελματικὰς καὶ οἰκονομικὰς σχέσεις ἀσκοῦσιν ἐπίδρασιν οὐχὶ σπανίως λίαν σημαντικὴν ἐπὶ τῆς ὅλης κρατικῆς ὀργανώσεως ἀπαιτοῦσιν τὴν σύμμετρον αὐτῶν ἱστορικὴν ἀποψιν καὶ ἔρευναν.

Κατὰ ταῦτα οἱ χώροι τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς κοινωνίας, ἐπὶ τῶν ὁποίων θέλει ἐκτείνει τὴν ἔρευναν αὐτῆς ἡ πολιτικὴ ἱστορία, εἶναι τὸ δημόσιον δίκαιον πρῶτον καὶ διὰ τὰ μέρη αὐτοῦ τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὀργάνωσιν τοῦ κράτους, τὸ συνταγματικὸν καὶ διοικητικὸν δίκαιον, αἱ οἰκονομικαὶ καὶ αἱ ἐπαγγελματικαὶ σχέσεις ἑπείτα. Ὅτι δὲ ἡ πολιτικὴ ἱστορία θὰ χρειασθῇ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον καὶ ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας νὰ ἐκταθῇ, πείθεται ὡς, ἐν λάβῃ ὅπ' ὀφεί τὴν φύσιν τῆς πολιτικῆς ἱστορίας κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, κατὰ τοὺς δύο πρώτους αἰῶνας τῶν νεωτέρων χρόνων, τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας.

**Βιβλιογραφία.** *Ed. Fueter*: Geschichte der neueren Historiographie 1911 München und Berlin (in Handbuch der Geschichte herausg. von G. von Below und Fr. Meinecke) *G. von Below*: Geschichte der deutschen Geschichtsschreibung von den Befreiungskriegen bis zu unseren Tagen; Geschichte und Kulturgeschichte 1924 Leipzig 2 τὸν. *Jakob Burckhardt*: Griechische Kulturgeschichte 1898 Berlin und Stuttgart (εἰσαγωγή). *E. Gotheim*: Die Aufgaben der Kulturgeschichte 1898 Leipzig. *K. Lamprecht*: Was ist

Kulturgeschichte? (Deutsche Zeitschrift für die Geschichtswissenschaft N. F. 1 (1897) σελ. 75—150. *W. Götz* Geschichte und Kulturgeschichte (Archiv für Kulturgeschichte τόμ. 8 (1910) σελ. 4—19) *D. Schäfer* Das eigentliche Arbeitsgebiet der Geschichte 1888 Jena ἐπὶ τῆς Geschichte und Kulturgeschichte 1891 Jena (ἀμφότεραι αἱ πραγματεiae συμπεριλήφθησαν εἰς τὸ ἔργον τοῦ Schäfer Aufsätze, Vorträge und Reden 1913 Jena τόμ. A σελ. 264 — 351). *Fr. Jodl* die Kulturgeschichtsschreibung, ihre Entwicklung und ihr Problem 1878 Leipzig. *Paul Barth* Philosophie der Geschichte als Soziologie, 4 καὶ 5 ἐκδ., 1922 Leipzig. *K. Diehl* Nationalökonomie, 2 ἐκδ. 1922 Jena (1 τόμ.) *Othmar Spann* Gesellschaftslehre, 2 ἐκδ. 1923 Leipzig. *Georg Simmel* die Probleme der Geschichtsphilosophie, 5 ἐκδ. 1922 München und Berlin. *G. Jellinek*. allgemeine Staatslehre, 3 ἐκδ. 1921 Berlin. *Richard Schmidt* allgemeine Staatslehre 1901)03 Leipzig. *H. von Treitschke* Politik, 1897 Leipzig *R. Kjellen* der Staat als Lebensform 1916 Leipzig. *H. Berr* La synthèse de l'histoire σελ. 414 κ. εἰ. *Ed. Meyer* Geschichte des Altertums 1910 Stuttgart und Berlin τόμ. Α'. μέρ. α'. *G. Mehlis*: Lehrbuch der Geschichtsphilosophie, 1915 Berlin.

---